

• De kloof tussen verwachting en mogelijkheden

Pastorale hulp bij (v)chtscheiding situaties

2016

Inleiding

Inleiding:

Over de thema's 'huwelijk en echtscheiding', is al heel veel geschreven en gepubliceerd. Zeker als het gaat om een Bijbelse bezinning op dit onderwerp. Maar vanuit de dagelijkse praktijk en vanuit het vakgebied van advocaten en mediators wordt terecht aandacht gevraagd voor de pastorale praktijk rond het moment van (v)chtscheiding. Het pastoraat stukt wanneer (v)chtscheiding situaties voorkomen binnen de gemeente.

Het is duidelijk dat scheidingen evenals vchtscheidingen ook onder christenen vaker voorkomen dan vroeger, dit wordt aangereikt door BVD Advocaten. Ook de kerk heeft hier mee te maken en lijkt niet goed om te kunnen gaan met deze situatie. De kerk is graag present als een man en vrouw elkaar trouw beloven en daarvoor een zegen van God vragen. Maar waar is de kerk als gehuwden geen andere uitweg meer zien dan een scheiding? Pastorale presentie bij een scheiding, kerken hebben het daar vaak moeilijk mee. Een onderzoek (2012) door de Evangelische Omroep (EO), in samenwerking met de Evangelische Alliantie (EA), laat pijnlijke uitkomsten zien (Evangelische Alliantie, 2012).

Pastorale zorg rondom echtscheiding wordt met een 5 gewaardeerd op een schaal van 1-10. In schooltermen betekent dit gewoon een onvoldoende. Ook predikanten zoeken openlijk naar wegen om op een goede manier om te gaan met scheiding en begeleiding wanneer een vchtscheiding dreigt te komen. In artikelen over scheidingen komen dezelfde thema's vaak terug. Men hamert op preventief handelen vanuit de christelijke gemeente en doet ook menigmaal een oproep voor huwelijks catechese en gesprekken over de huwelijksrelatie binnen het huisbezoek. Kortom, de focus van de christelijke gemeente ligt vooral op het voorkomen van scheidingen. Uiteraard is dit een loffelijk streven. Maar waar is onze visie als gemeente van Christus als we te maken krijgen met scheiding in de gemeente. Natuurlijk, voorkomen is beter dan genezen, maar kunnen we als kerk ook zonder oordeel samen optrekken in een gebroken situatie? Is er ruimte om naast iemand te gaan staan in plaats van tegenover.

Als studenten, Godsdienst Pastoraal Werk, van de Christelijke Hogeschool te Ede hebben wij nagedacht over de vraag "Welke rol zou je als pastor kunnen hebben wanneer er sprake is van vchtscheiding in christelijke kring anno 2016".

De pastor is gericht op verzoening bij huwelijksproblemen, maar als verzoening er niet meer inzit, hoe kan de pastor dan helpen om escalatie te voorkomen, hoe kan hij escalatie pastoraal begeleiden? Vanuit onderzoek willen we gaan ontdekken welke rol de pastor hierin heeft. Hoe wordt er begeleid, wat zou er volgens de literatuur wenselijk zijn bij begeleiding, en waar kan de rol van de pastor verbeterd worden in de begeleiding? Gelijktijd met de start van ons onderzoek start indirect een learning community, waardoor onze aanbevelingen kunnen worden doorgegeven of gebruikt voor nader onderzoek door volgende studenten.

In ons afstudeer document bedoelen we met pastor: diegene die pastoraat verleent. Denk hierbij aan; predikant, pastoraal werker, oudste, ouderling, bezoekbroeder ect.

Om adequate antwoorden te vinden op de vragen die er leven rond het thema: 'pastoraat en echtscheiding, dit hebben we onderwoorden gebracht in de hoofdvraag namelijk:

Welke rol zou je als pastor kunnen hebben wanneer er sprake is van vechtscheiding in christelijke kring anno 2016

Vervolgens hebben wij ons afstudeer document verdeeld in verschillende hoofdstukken om op deze manier een overzichtelijke verantwoording van onze onderzoeksresultaten te kunnen bieden.

In het eerste hoofdstuk richten we ons eerst op een duidelijke en werkzame definitie van het thema (v)echtscheiding. In paragraaf 1.2 komen de verschillende fases ter sprake die er rond dit thema kunnen spelen. Paragraaf 1.3 bespreken we de mogelijke gevolgen rondom fases voor betrokkenen bij (v)echtscheiding.

In het tweede hoofdstuk belichten we (v)echtscheiding vanuit de verschillende disciplines. In Paragraaf 2.1 De sociologische ontwikkelingen in de huidige maatschappij rond (v)echtscheiding. In paragraaf 2.2 bespreken we de pastorale ethische afweging bij (v)echtscheiding. In paragraaf 2.3 volgt een theologische onderbouwing. We sluiten dit hoofdstuk met paragraaf 2.4 waarin een aantal pastorale tips en suggesties worden aangereikt.

In hoofdstuk drie denken we na over de vraag: Waar gaat het gevecht meestal over bij een (v)echtscheiding? In paragraaf 3.1 gaat het over het gevecht om de emotionele veiligheid. In paragraaf 3.2 over het gevecht om de kinderen. In paragraaf 3.3 over het gevecht om het financiële en materiële.

In hoofdstuk vier vind u een kleinschalig Casus kwaliteitsonderzoek, dat we hebben uitgevoerd bij ervaringsdeskundigen en pastors. In paragraaf 4.1 gaan we in op de verantwoording van ons onderzoek. In Paragraaf 4.2 verbinden we het literatuuronderzoek met het praktijkonderzoek. In paragraaf 4.3 de conclusie. En in 4.4 volgt de aanbeveling.

In hoofdstuk vijf werken we de onderzoeksresultaten uit in een viertal passende conclusies. In paragraaf 5.1 zoemen we in op de rol van de pastor voor de betrokken kinderen. In paragraaf 5.2 op de rol van de pastor bij het geestelijk welzijn van ex-partners. In paragraaf 5.3 kijken we naar de rol van pastor bij de financiële gevolgen. In Paragraaf 5.4 bekijken we de rol van pastor voor de omgeving van ex-partners. In 5.5 sluiten we af met onze beantwoording van de hoofdvraag.

Algemeen

Directe opdrachtgever

Jeanette de Korte Docent Pastoraat

Indirecte Opdrachtgever:

Advocatenkantoor Van Dommelen & Jeanine Geijtenbeek ZZP mediator

Raadhuisplein 55
3771 ER Barneveld
Postbus 248
3770 AE Barneveld

Auteurs:

Chris van Sligtenhorst & Martijn Kooijman

Opleiding:

Christelijke Hogeschool Ede: Godsdienst pastoraal werk.

Oude Kerkweg 100
6717 JS Ede
Postbus 80
6710 BB Ede

Afstudeerperiode:

Februari 2016 tot Oktober 2016

Eerste beoordelaar:

H. Bakker

Tweede beoordelaar:

T. van de Lagemaat,

Afstudeer Begeleider:

P. Siebesma

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Algemeen	5
<i>Hoofdstuk 1: Vechtscheiding gedefinieerd</i>	<i>7</i>
§1.1 Onderscheid tussen echtscheiding en vechtscheiding.....	9
§1.2 fases tussen relatie-crisis en vechtscheiding, signalen onderweg.....	11
§1.3 Welke veel voorkomende gevolgen zien we bij fases rondom echtscheiding.....	13
<i>Hoofdstuk 2: Vechtscheiding bezien vanuit verschillende disciplines.....</i>	<i>17</i>
§2.1 Sociologische ontwikkelingen in de huidige maatschappij rond echtscheiding.....	17
§2.2 Pastorale ethische afweging rondom vechtscheiding.....	19
§2.3 Theologische onderbouwing rondom echtscheiding	21
§2.4 Pastorale tips en suggesties rondom de begeleiding van een (v)echtscheiding situatie.....	23
<i>Hoofdstuk 3: Waarover gaat het gevecht bij een (v)echtscheiding?</i>	<i>29</i>
§3.1 Gevecht om de emotionele veiligheid.....	29
§3.2 Gevecht om de kinderen.....	30
§3.3 Gevecht om het financiële en het materiële.....	31
<i>Hoofdstuk 4. Het onderzoek.....</i>	<i>35</i>
§4.1 Verantwoording gehouden interview onderzoek.....	35
§4.2 Analyse en literatuur samenvatting.....	37
<i>Hoofdstuk 5:</i>	<i>42</i>
§5.1 Conclusie	42
§5.2 Beantwoording hoofdvraag:.....	44
§5.3 Aanbeveling	44
Literatuurlijst.....	46

Hoofdstuk 1: Vechtscheiding gedefinieerd

'*vechtscheiding*' – wat verstaan we daar precies onder? Experts zijn verdeeld. Zo'n beetje elk onderzoek of instituut hanteert een net weer andere definitie. Is slaande ruzie tussen ouders al een vechtscheiding of moeten er juridische procedures bij komen? Waar iedereen het wel over eens lijkt: er zijn bij een vechtscheiding altijd kinderen in het spel. In dit hoofdstuk zullen er drie definities volgen welke we het meest zien terug komen in de literatuur. Hiervan uitgaande zullen wij in een handzame definitie formuleren wat wij bedoelen met de term vechtscheiding.

(Echt)scheiding:

Er is een belangrijk verschil met betrekking tot het ouderlijk gezag wanneer een kind geboren is binnen een huwelijk ten opzichte van het ouderlijk gezag over een kind dat geboren is binnen een relatie waar men niet met elkaar getrouwd is. In het eerste geval is er van rechtswege sprake van ouderlijk gezag voor beide ouders. Een eventuele echtscheiding wordt aangevraagd door middel van een verzoekschrift, dat via een advocaat aan de rechtbank wordt verstuurd. Een echtscheiding is vervolgens definitief wanneer de echtscheidingsuitspraak van de rechter is ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand.

Wanneer de ouders niet met elkaar getrouwd zijn, is er geen sprake van een van rechtswege ouderlijk gezag voor beide ouders. In principe wordt in het geval van ongehuwde partners het ouderlijk gezag aan de moeder toegekend. De vader dient het pasgeboren kind te erkennen en om samen het ouderlijk gezag uit te oefenen moet een verzoek worden ingediend bij de rechtbank.

Indien er sprake is van een ouderlijke scheiding van ongehuwde kunnen zich vraagstukken voordoen ten aanzien van het ouderlijk gezag.

Wanneer er minderjarige kinderen in het spel zijn wordt er altijd een ouderschapsplan opgesteld bij een echtscheiding. Bij een scheiding is het opstellen van een ouderschapsplan ook verplicht maar is er geen "controlefunctie".

Vechtscheiding

Een vechtscheiding kunnen we in het verlengde van bovenstaande zien als een ouderlijke scheiding waarbij de ouders ernstige conflicten hebben en waarbij het kind wordt ingezet in de onderlinge strijd jegens elkaar.

Het gebeurt helaas steeds vaker dat ouders het met elkaar niet meer zien zitten tijdens hun scheiding. Wanneer er minderjarige kinderen in het spel zijn, wordt de situatie complexer. Immers gaat het dan niet alleen meer om de eigen belangen maar vooral om de belangen van het kind. Onderzoek toont aan dat van de 70.000 jaarlijkse scheidingen waar minderjarige kinderen in het spel zijn circa 20% uitmondt in een vechtscheiding (Lips, 2014).

Waar een (echt)scheiding normaliter in redelijke harmonie kan verlopen, mondt het bij een vechtscheiding uit in een waar gevecht tussen de ouders. De belangen van het kind raken volledig ondergesneeuwd, er volgt een ellenlang proces, de ouderrol wordt verwaarloosd en het kind- perspectief wordt niet meer vertegenwoordigd door de ouders. Gezien bovenstaande uiteenzetting zou de te hanteren definitie van de term vechtscheiding kunnen zijn:

Definitie (v)echtscheiding: 1

Men spreekt van vechtscheiding wanneer een echtscheiding niet alleen gepaard gaat met negatieve gevoelens naar de (ex-)partner, maar ook met acties met de bedoeling de andere partner schade toe te brengen. In de uiterste gevallen is men bereid eventuele zelfbeschadiging of nadeel bij derden op de koop toe te nemen. De term vechtscheiding wordt

ook (en vooral) gehanteerd als de kinderen daar (grote) nadelen van ondervinden (Encyclo. (GD), begrip vechtscheiding).

De media staan er bol van de afgelopen dagen; meer preventie en aandacht voor de gevolgen van een vechtscheiding. Dankzij de inzet van Kinderombudsman Marc Dullaert staat de term op het netvlies van politiek Den Haag en deskundigen. In zijn adviesrapport (Kinderombuds, 2016).

Het woord vechtscheiding wordt tegenwoordig veel gebruikt. Er is behoefte om de term nader in te vullen en verder te concretiseren. Om dit te kunnen doen, is het van belang om helder te kaderen hoe een vechtscheiding zich verhoudt ten opzichte van een scheiding van ongehuwde ouders.

Definitie (v)echtscheiding: 2

Een vechtscheiding is een ouderlijke scheiding waarbij:

- de ouders ernstige conflicten voeren in de (ex)partnerposities,
- de ouders hun ouderposities niet meer innemen,
- de ouders het kind- perspectief niet meer vertegenwoordigen,
- de ouders hun kind inzetten in hun onderlinge strijd met als resultaat dat dit een negatieve invloed uitoefent op de geestelijke gezondheid van hun kind (kidsinbetween, 2016).

Definitie (v)echtscheiding: 3

Expliciete definitie die stelt dat van een vechtscheiding sprake is als er niet alleen negatieve gevoelens zijn naar de (ex)partner maar als er ook acties zijn met de bedoeling de andere partner schade toe te brengen. In de uiterste gevallen is men bereid eventuele zelfbeschadiging of nadeel bij derden op de koop toe te nemen (ericdecorte, 2016).

Conflictscheiding

Conflictscheiding is een ander woord voor vechtscheiding. De term wordt steeds vaker geïntroduceerd omdat veel hulpverleners vinden dat vechtscheiding een verkeerde term is voor een moeilijke scheiding. Binnen een gevecht is er altijd een verliezer. Een conflict kan je oplossen. Ook voor kinderen kan het gebruik van de term conflictscheiding prettiger zijn. Wanneer een kind hoort dat zijn ouders in een vechtscheiding zit voelt het zich machteloos. Kinderen komen bij een vechtscheiding in een loyaliteitsconflict terecht. Een kind houdt immers van beide ouders en wil niet kiezen. Bij de term conflictscheiding krijgen kinderen het gevoel dat het conflict opgelost kan worden, dit in tegenstelling tot de term vechtscheiding. Het beeld van een gevecht tussen ouders geeft kinderen niet het gevoel dat ze wat kunnen doen. Veel kinderen zien vechten als fysiek geweld. Dit geeft een extra negatieve lading aan de term. De term conflictscheiding geeft duidelijk aan dat er tijdens of na een scheiding een conflict (geen gevecht) tussen beide ouders is. Het geeft daarnaast ook aan dat dit op te lossen is (positievere benadering). (vechtscheiding, 2016)

In ons onderzoek hanteren we de navolgende definitie:

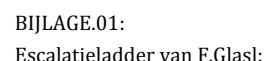
'Er is sprake van een 'vechtscheiding' als er ernstige conflicten zijn en de ouders tijdens of na de scheiding niet normaal meer kunnen communiceren met elkaar. Vaak gaat het ook gepaard met bewuste acties om de andere ouder/ex-partner te kwetsen en wordt er een strijd gevoerd om de kinderen (vechtscheiding J. d., 2016)'

Volgens de Nederlandse wet kan men alleen scheiden als een huwelijk 'duurzaam ontwricht' is. Duurzaam ontwricht betekent dat de verhouding tussen de partners zo is verstoord dat men niet langer bij elkaar blijft. Scheiden kan op twee manieren: men vraagt een echtscheiding aan, ook wel een verzoek tot echtscheiding genoemd, of men vraagt een scheiding van tafel en bed aan. In beide gevallen vraagt men de echtscheiding aan bij de rechter.

De escalatieladder

Op de volgende treden is er ruzie: de standpunten verharden. Partijen graven zich als het ware in. In plaats van op de bal wordt nu ook op de man gespeeld. Het wordt persoonlijk en gaat steeds minder om de zaak. Dit leidt tot oplopende emoties en boosheid. Het vertrouwen in de ander neemt af. De dialoog stopt. Win - win is geen optie meer. Als de één wint moet de ander verliezen (win – verlies). Het is ieder voor zich. Door het groeiende wantrouwen ontstaat vijandigheid.

fases in de
relatiecrisis naar
(v)chtscheiding.

Drie fasen;
1.Probleem: rationele fase,
2.Strijd: emotionele fase
3.Oorlog: escalatiefase

Vechtscheiding

In elke relatie heeft men meer dan eens onenigheid. Wanneer de relatie verder prima is dan is ruzie eigenlijk niet zo'n probleem. Een ruzie kan heilzaam zijn wanneer men elkaar vertrouwt. Als men in een scheiding ligt dan is er te weinig vertrouwen om door middel van ruzie de lucht te klaren. Een ruzie lucht dan niet op maar zorgt enkel voor meer wantrouwen. Negatieve vooroordelen worden (over en weer) door de ruzie bevestigd. Ruzie tijdens een scheiding is gevaarlijk, kan leiden tot een escalatie en onherstelbare schade. De scheiding op zich is een trauma, een vechtscheiding kan leiden tot een tweede trauma, ook voor de kinderen.

Het inschakelen van een mediator kan in veel gevallen de scheiding een stuk gemakkelijker maken. Mediation wordt ook wel echtscheidingsbemiddeling genoemd. Mediation is het oplossen van een geschil door de partijen zelf, onder leiding van een onafhankelijke derde. Die onafhankelijke derde is de mediator. Wanneer er een totale tegenover ontstaat door de partners kan het alleen via advocaten worden behandeld, vaak is dit een lang en intensief gevecht tussen de twee ex-partners.

Problemen vechtscheiding

Een scheiding is nooit leuk, maar bij een vechtscheiding gaat het verder. Er wordt over en weer een hoop modder gegooid. Er zijn scheldpartijen, verwijten en pesterijen. Soms worden er zelfs ruiten ingegooid, banden lek gestoken of is er sprake van mishandeling. Vaak duren dit soort scheidingen onnodig lang (soms zelfs jaren) en kosten onnodig veel geld. Beide partijen ondervinden psychisch en soms lichamelijk leed. Nog vervelender wordt het wanneer er kinderen bij betrokken zijn. Deze kinderen zijn vaak de dupe van een vechtscheiding. Daarom is het belangrijk om een vechtscheiding te voorkomen.

Vechtscheiding en kinderen

Bij veel vechtscheidingen zijn de kinderen het onderwerp van de strijd. Zij worden dan ook vaak als machtsmiddel ingezet *"als jij niet toegeeft, mag je de kinderen niet zien"*. De kinderen kunnen door een vechtscheiding veel schade oplopen en komen in een loyaliteitsconflict terecht. Bij hun moeder horen ze wat Vader allemaal fout doet en vader vertelt juist weer het tegenovergestelde. Psychisch heeft dit heel veel effect op kinderen. Zij zitten er letterlijk tussenin.

Begeleiding vechtscheiding

Mediator: Mediation is een vorm van conflictbemiddeling. Een onafhankelijke bemiddelaar gaat op zoek naar een oplossing voor een probleem (Rijksoverheid, 2016). De oplossing moet voor alle partijen aanvaardbaar zijn. Een mediator kan helpen bij het oplossen van een conflict tijdens een echtscheiding. Zo kan er samen met de voormalig partner aan een oplossing gewerkt worden die voor alle partijen beter is. Deze oplossing is beter toegespitst op de gezamenlijke wensen dan een geforceerde oplossing van een rechter. De mediator helpt bij de afhandeling en ontbinding.(mediator.nl, 2016).

Coach: Coaching is de vorm van begeleiding die erop gericht is mensen in positieve zin te veranderen. Daarbij uitgaande van gezonde mensen en een geloof in de veranderingsmogelijkheden die liggen besloten in de blijvende wisselwerking tussen inzicht en gedrag(Brennan, 2011)

§1.2 fases tussen relatie-crisis en vechtscheiding, signalen onderweg

In films gebeuren echtscheidingen aan de lopende band. Wat tragisch! Als gelovige huilen we mee met de slachtoffers. Zijn we boos op de partij die het liet afweten. Maar er zijn er velen die bewust of onbewust het hebben laten afweten in hun relatie. Weldenkende, meevoelende mensen. Samen trouw aan een relatie begonnen. Een leuke bruiloft gehad. Een huwelijksreis gemaakt. Het bed met elkaar gedeeld. Kinderen gekregen. Diezelfde mensen kunnen binnen diezelfde relatie koud en kil worden. (Het hart dat de tederste gevoelens koesterde, wordt gevuld met venijn(Verwaaijen)). Wat is het motief? Altijd heeft de ander het gedaan (Verwaaijen). Niemand had dit voorzien. Niemand heeft het zo bedoeld. Bedoelingen zijn altijd goed. Alleen: goede bedoelingen zijn zelden genoeg. Mensen lopen in een val. Hoe kunnen mensen zo radicaal veranderen? Is er een bepaalde hypnose in het spel? Is er een vorm van verblinding? Wie heeft ze dan betoverd en verblind? Vreemd, van de ander merken ze het wel op, maar niet van zichzelf. In ieder huwelijk bestaat het gevaar dat bepaalde symptomen niet of te laat worden onderkend. Niemand gaat trouwen met een andere verwachting dan gelukkig te worden en de ander gelukkig te maken. Wie kiest er moedwillig voor om zijn huwelijk op het spel te zetten, zijn partner pijn te doen en uiteindelijk te verlaten? Die dingen gebeuren meestal na een langdurig proces. Men is er nauwelijks van bewust. Een scheiding komt niet zo maar opeens. Daar gaat (bijna) altijd een langer durend proces van verwijdering, verkillig, verstilling aan vooraf, met een emotionele kloof als gevolg. Bij huwelijksontwrichting ontstaan vaak twee verhalen, die heel verschillend zijn. Sommige elementen komt men bij een uiteenvallende huwelijksrelaties telkens weer tegen. Als men ze tijdig herkent, is er nog iets aan te doen. Later zijn er onherstelbare dingen gebeurd, en is de weg terug bijna onmogelijk geworden(Verwaaijen). Hoe eerder we dergelijke fases herkennen en ons daarvan bewust worden, hoe meer er verdere escalatie kan worden voorkomen.

Verblinding:

Het probleem van verblinding is dat iemand niet ziet dat hij verblind is, doordat hij verblind is. Toch kunnen we dat proces van verblinding op het spoor komen. We denken aan een Bijbels voorbeeld: David moest erkennen dat ook hij verblind was geweest en zich had laten verleiden tot de zonde van overspel en moord. Maar hij was bereid te luisteren naar Nathan. Hij erkende dat deze man namens God sprak. Toen ging hij zijn dwaling, zijn verblinding inzien. We kunnen dus wel zeggen, dat de eerste sleutel in het proces van verblinding eerlijkheid is. De waarheid toelaten en de leugen onder ogen zien. Vaak heb je daar iemand anders voor nodig, bijvoorbeeld een goede pastor of counselor, of gewoon een goede vriend. Als we over fasen in het huwelijk spreken die tot een (v)chtscheiding kunnen leiden, dan is de eerste fase: "Het nalaten consequent te investeren in je huwelijk". Er zijn mensen die door huwelijks counseling tot de erkenning zijn gekomen, dat zij blind zijn geweest voor de behoeften van de ander.

In de huwelijksproblematiek zijn, volgens Ap Verwaaijen drie stadia te onderkennen:

- De permanente communicatiestoornis. Dit noemen we fase 1, de waarschuwingfase.
- Het leugenstadium. Dit noemen we fase 2, de alarmfase.
- Algehele breuk. Dit noemen we fase 3, de noodtoestand(Verwaaijen).

Communicatiestoornissen:

Wat betekent communicatie? Het woord komt van het Latijnse "communis", dat gemeenschappelijk betekent. Iets gemeenschappelijk hebben, ja, gemeenschap hebben, is iets wat zich kan uitstrekken tot je hele wezen. Man en vrouw kunnen op drie manieren communiceren: emotioneel, fysiek en spiritueel. Dat is uniek. Geen andere relatie kent drie niveaus van communicatie. Niets is te vergelijken met de totale eenwording van man en vrouw, althans zoals die bedoeld is. Communiceren moet men leren. Het is een leerproces. Kleine communicatiestoornissen doen zich in ieder huwelijk bijna dagelijks voor. Dat is niets

bijzonders, en simpelweg terug te voeren op het feit dat mensen, in dit geval man en vrouw, verschillend zijn. Soms begrijpt men elkaar niet of begrijpt men elkaar verkeerd. De man kan iets rationeel, de vrouw emotioneel benaderen, of omgekeerd. Voor beide benaderingswijzen valt iets te zeggen. Alleen samen heb je de hele waarheid. De oplossing is praten en je verplaatsen in de ander. *“Als je zwijgt, zal je elkaar nooit vinden”*. Er kan hulp nodig zijn om te leren met elkaar te communiceren. Wat vaak voorkomt, is dat mensen na een ruzie een tijd niet praten met elkaar, elkaar doodzwijgen (Glasl, (1941)). Gelukkig is dit meestal tijdelijk. Het motief is vaak: elkaar willen straffen of elkaar een lesje willen leren. Vaak zijn we dan er ons niet van bewust hoe hard, hoe onmenselijk we kunnen zijn. Achter deze hartsgesteldheid schuilt meestal hoogmoed. Als niemand ons een spiegel voorhoudt, kan zo’n koude oorlog lang voortduren. De oplossing ligt voor de hand: een stuk nederigheid, vergeving vragen en elkaar vergeven.

Elkaar vergeving vragen en elkaar vergeven is een van de belangrijkste sleutels voor een goede relatie. En vaak is niets zo moeilijk als dat(Verwaaijen)! Een andere vorm van communicatiestoornis is de onbespreekbaarheid van meningsverschillen. Dit is meer structureel. Mensen kunnen het niet meer opbrengen om te praten. Het geduld is op en men is elkaar uit het oog verloren en men heeft ook het geloof verloren dat de ander je nog zal begrijpen. Het gevolg is meestal een lichamelijke communicatiestoornis. Treedt er een meer permanente communicatiestoornis in, dan breekt de waarschuwingsfase aan. Daar moet de pastor binnen het pastoraat zeer alert op zijn, wil men het volgende stadium vermijden(Verwaaijen).

Het leugen stadium:

Vaak is dit beeld het vervolg op de vorige fase. Dit is wat we de alarmfase noemen. Wanneer geen actie volgt voor verbetering van relatie, dan zijn de ontwikkelingen niet meer tegen te houden. De volgende gedachten vatten post: Wij passen niet bij elkaar. Wij zijn te verschillend. We zijn nooit bestemd geweest voor elkaar. Ik voel niets meer voor hem/haar.

De sleutels hier zijn opnieuw: eerlijkheid en nederigheid. Eerlijkheid in het onderkennen en uitroeien van leugens. Nederigheid in het luisteren naar God en hulp vragen aan betrouwbare helpers. Juist ook op dit punt kan de pastor/predikant een vertrouwenspersoon zijn die luistert, helpt eerlijk te zijn en leiding geeft. Luisteren zonder snelle en goedkope conclusies te trekken. Inzicht en wijsheid hebben tijd nodig. De mens in nood verdient begrip en bewogenheid, juist een pastor/predikant moet dit weten en dat gestalte geven in zijn pastorale opstelling. Ga terug naar het moment waarop het begonnen is mis te gaan. Maak het bespreekbaar. Men is mede- verantwoordelijk voor het geluk van de ander. Ieder mens heeft maar één leven. Je kunt jezelf maar één keer echt weggeven. Grijp alle middelen en mogelijkheden aan om opnieuw te beginnen.

Algehele breuk:

In deze fase lijkt er geen weg meer terug. Het onderling respect is verdwenen. De betrokkenheid en waardering voor elkaar maken plaats voor afstandelijkheid en wrok. Ruzies worden niet meer uitgepraat, geen verzoening meer, maar zwijgen. Vanaf dit punt staan alleen eigen belangen voor aan, de ander doet er niet meer toe. Het samen thuis zijn maakt plaats voor individuele uithuizigheid. Het liefst ontloopt men elkaar. Het huwelijk loopt vaak stuk doordat er geen ruimte meer is voor wederzijdse emotionele kwetsbaarheid en ontvankelijkheid en doordat de intimiteit afneemt(Vergunst, 2012). Conflicten zijn een gevolg daarvan.

Conclusie:

Het kan zomaar gebeuren, dat een huwelijksrelatie onderdruk komt te staan. Het komt voor in alle lagen van de samenleving en ook onder christenen. Het is een proces dat klein begint en uit kan groeien tot een emotioneel juridisch gevecht. De door ons gelezen literatuur

onderscheid tenminste drie hoofdfasen in het totale proces van een huwelijks crisis naar een vechtscheiding, waarin ook kinderen betrokken kunnen zijn. Dit proces begint dan ook meestal in een huwelijk waarin er aanvankelijk van een goede start gesproken kan worden. Weldenkende mensen die te goeder trouw aan een relatie zijn begonnen en ook samen kinderen hebben gekregen. De volgende fases zijn te benoemen, die niet altijd even lang zullen duren:

1. **De waarschuwingsfase:** als er langdurig geen goede communicatie meer is en partners niet consequent investeren in hun huwelijk.
2. **De alarmfase:** De ontwikkelingen gaan door en verhevigen zich, er is nauwelijks nog sprake van communicatie, beide partners leven langs elkaar heen en hebben veel ruzie over de kleinste dingen. De vraag komt boven: passen wij wel bij elkaar. In deze fase is er nog een weg terug. Grijp alle middelen en mogelijkheden aan om opnieuw te beginnen.
3. **De noodtoestand:** In deze fase is er geen weg meer terug. Ruzies worden niet meer bijgelegd en mensen gaan uit elkaar, de relatie houdt op te bestaan. Beide partners staan nu voor eigen belangen. Er wordt toegewerkt naar de dag waarop de scheiding een feit zal zijn, al dan niet met mediators, advocaten en de rechter.

§1.3 Welke veel voorkomende gevolgen zien we bij fases rondom echtscheiding

Echtscheiding heeft een negatief effect op het emotionele, fysieke en psychische welbevinden van ex-partners en hun kinderen. Zo heeft echtscheiding invloed op de hoeveelheid waardevolle relaties die iemand heeft. Iemand die scheidt verliest in de eerste plaats de emotionele band met de levenspartner. Maar daarbij verliezen de betrokkenen ook hun schoonfamilie, alsook vrienden en mensen uit de sociale kring die partij kiezen voor de ex-partner (Land, 2015).

De gevolgen van echtscheiding strekken bovendien verder dan enkel de direct betrokkenen. Allereerst is echtscheiding een maatschappelijk probleem, omdat het leidt tot een algemeen verlies van welbevinden voor betrokkenen. Relatieproblemen zijn de belangrijkste oorzaak van stress in de westerse wereld, aldus advocaat en pastor Ap Verwaaijen (Verwaaijen). Er is een bekend gezegde wat dit aangetaste gevoel van welbevinden kernachtig verwoord: *“De ziel houdt de intimiteit uit het huwelijk vast. Aan de oppervlakte is echtscheiding een einde, in de diepte van de ziel is het een begin”*. Er is iets kapot gegaan, iets beschadigd en verloren, diep van binnen dat het welbevinden raakt. Dit verlies van welbevinden heeft ook duidelijke financiële consequenties voor de maatschappij. In drie Scandinavische onderzoeken werd een significant verband gevonden tussen de toename van het aantal echtscheidingen en de toename van het ziekteverzuim.

Maatschappelijke gevolgen

In gesprek met kinderpsychologen, kindercoaches en andere hulpverleningsinstanties blijkt in veel gevallen dat kinderen met problemen veelal uit gebroken relaties komen. Met name zien we dat als kinderen worden ingezet in het conflict van hun ouders. Deze kinderen moeten geholpen en begeleid worden, dat kost de kinderen veel inspanning en de maatschappij, de zorgverzekeraars vaak veel geld. In sommige gevallen is de identiteit van kinderen zodanig uit balans dat deze kinderen niet meer toekomen aan stabiele sociale positie in de maatschappij. Dat kan onder andere komen door dat problemen van kinderen gaan leiden tot probleemgedrag. Kinderen krijgen te maken met traumatische ervaringen, met een verkeerd zelfbeeld, te grote verantwoordelijkheden, loyaliteitskeuzes en asociaal gedrag. Maar ook het welbevinden van volwassenen heeft te maken met een goede relatie. Voor onze lichamelijke en geestelijke gezondheid hebben we een emotionele hechting nodig aan enkele onvervangbare anderen. Ze helpen ons te overleven. Liefde biedt een veilig onderkomen tegen de stormen van het leven. Liefde is ons bolwerk dat ons emotionele bescherming biedt, zodat

we kunnen omgaan met de ups en downs van het bestaan. De behoefte aan hechte relaties zit diep verankerd in onze genen, aldus de Amerikaanse psychiater Amir Levine en Psychologe Rachel Heller (Psychologie, 2015). In de tijd van onze verre voorouders waren we sterk afhankelijk van elkaar en konden we het moeilijk in ons eentje redden. Mensen die iemand hadden die hen hielp, overleefden vaker en gaven hun voorkeur voor intieme banden door via hun genen. Zo ontstond ons hechtingssysteem, met bijbehorend gedrag dat zorgt dat we dicht bij onze geliefden willen zijn voor veiligheid en bescherming. Hoewel iedereen dus een basisbehoefte aan hechte banden heeft, verschillen we in de manier waarop we daar uiting aan geven: onze hechtingsstijl bepaalt hoe we omgaan met intimiteit in de liefde.

Gevolgen voor kerkelijke gemeenschap

Ook de kerkelijke gemeenten hebben te maken met de gevolgen van het aantal echtscheidingen. Zo leidt een echtscheiding veelal tot verminderde deelname aan het gemeenteleven. Door een echtscheiding is er meer tijd en aandacht nodig voor het gezin, het huishouden en het werk. De nu alleenstaande persoon moet immers de huiselijke verantwoordelijkheden nu alleen doen. Dit betekent minder tijd en mogelijkheden om ook nog actief te zijn in het gemeentewerk. Een heel ander oorzaak voor verminderde participatie aan het gemeenteleven is de schaamte die met een echtscheiding gepaard kan gaan. Schaamte omdat ze de beloofde huwelijks trouw, bij de inzegening van het huwelijk, niet hebben kunnen waarmaken. Dat kan betekenen dat er schaamte is naar de kerkelijke gemeente en schaamte voor God. Betrokkenen kiezen vaak in zulke situaties voor een andere gemeente. Een gemeente die niet hun hele voorgeschiedenis kent en waar zij “opnieuw” willen beginnen. Het kan ook zijn dat zij wel lid blijven van hun huidige gemeente maar niet of nauwelijks meer naar de kerk komen en participeren in het kerkelijke leven.

Alleen staan.

In de eerste periode na een echtscheiding wordt veel eenzaamheid ervaren of een gevoel van alleen te staan. Men zit zonder partner, alles moet men zelf regelen en men hoeft niets meer voor de ander te doen. Dat is heel onwennig ondanks de opluchting die ervaren kan worden. Op het moment dat er een definitieve breuk komt in de relatie, valt het vertrouwde weg.

Allerlei gewoontes en patronen verdwijnen en er ontstaat een gat. Het is voor mensen moeilijk om weer een eigen plek en een eigen identiteit te vinden.

Onze samenleving is drastisch veranderd en de eenzaamheid van mensen is groter dan ooit. Er wordt gedacht dat door de maatschappelijke acceptatie van echtscheiding het minder moeilijk zou moeten zijn verder te leven na een scheiding. Het tegendeel is waar.

Een breuk in de verhoudingen met elkaar tast het vertrouwen in mensen aan. Bij elke nieuwe relatie kunnen onverwerkte gevoelens en wonden die zijn geslagen weer naar boven komen. Het wordt moeilijker om aan anderen te hechten. Liefde en trouw in een huwelijk heeft te maken met vertrouwen in elkaar, als dat vertrouwen een deuk heeft opgelopen, is het aangaan van een nieuwe relatie niet eenvoudig (Vergunst, 2012).

Schuldgevoel en geestelijke nood.

Christenen hebben door hun moraal te maken met gevoelens van schuld over het verbreken van de trouwbelofte en ervaren onmacht en schaamte. Hier ligt ook een extra dimensie. Het schuldgevoel is er tegenover die ander, de kinderen, de familie, maar niet minder tegenover God. Er kan daarnaast ook geestelijke nood zijn als iemand veel gebeden heeft, maar God niet leek te luisteren (Veefkind, 2015). Of wanneer men zich afvraagt hoe God nu naar hem of haar kijkt sinds de echtscheiding. Het gevoel van eigenwaarde wankelt meestal ook.

Herbeleving.

Vroeg of laat dringen zich de vragen op naar de oorzaak van de echtscheiding. Wat is mijn aandeel? Had ik het anders moeten of kunnen doen?

Dit kunnen pijnlijke herinneringen zijn, maar ook fijne herinneringen kunnen schrijven. Foto's van vakanties, de verkeringsstijd en bruiloft veroorzaken herbelevingen. Ook gebeurtenissen uit het dagelijkse leven doen dit. Het is belangrijk voor de persoon in kwestie om de gevoelens die dit allemaal oproept (boosheid, teleurstelling, verlangen, verdriet, en opluchting) onder ogen te zien.

Ook naar God toe kunnen allerlei gevoelens bestaan die liever niet aan een ander verteld worden. Het valt op dat er veel voorbeelden zijn van mensen die in de jaren na een scheiding van kerk veranderden of helemaal niet meer gingen. Herinneringen en confrontaties worden zo gemeden.

Rouwproces.

Mensen die een echtscheiding doormaken, beleven een periode van rouw. De verwerking van een scheiding vertoont grote overeenkomsten met de rouwverwerking na het overlijden van een dierbare. Scheiden is verlies lijden!

De verwerking van een echtscheiding kan in sommige gevallen tien jaar of langer duren. De wijze en snelheid van verwerken hangen af van de situatie en omstandigheden waar mensen in terecht zijn gekomen, hun psychische fitheid, of de veerkracht die men heeft om na dit verlies weer op te staan (Veefkind, 2015). Manu Keirse betoogt dat in situaties van echtscheiding evenzeer sprake is van rouw en verlies als bij een overlijden. Verlies verwerken is rouwarbeid verrichten. Dit is zwaar werk wat in verschillende fasen kan worden onderverdeeld. Ook kinderen moeten die rouwarbeid verrichten. Verwerken is verlies leren integreren in je leven waarbij het niet uitmaakt of men jong of oud is. Innerlijk beleeft men een ongehoorde intensiteit van gevoelens. Als eerste moet men de werkelijkheid van een verlies onder ogen zien, ook bij een scheiding. Alleen door meerdere keren hetzelfde verhaal te vertellen wat er is gebeurd weet men, maar voelt men ook dat het echt is. Wanneer men dit doet, gaat men de pijn van het verlies voelen. De meest simpele dingen roepen verdriet op, zoals verjaardagen, feestdagen etc. (2e fase). Men zal voor de verwerking van het verlies telkens opnieuw het verhaal willen vertellen. (3e fase). Op een gegeven moment zal men opnieuw mogen gaan leren houden van mensen en van het leven. Hierbij is vaak angst aanwezig om weer iemand te verliezen die hem of haar dierbaar is (Keirse M., 2008).

Heroriëntatie.

Er moet een nieuwe koers en invulling van het leven bepaald worden. Dit is pas mogelijk als het herbelevingsproces goed en deels afgerond is. Een nieuwe eigen invulling van het dagelijks leven betreft het werk, de opvoeding van eventuele kinderen, het voortzetten van bestaande en aangaan van nieuwe vriendschappen, het deelnemen aan het verenigingsleven binnen de kerkelijke gemeente, de vakanties, de geldbesteding, etc. (Dommelen, 2010)

Gevolgen voor de kinderen.

Het is van groot belang om te zien dat het vertrek van een man of vrouw niet alleen voor de wederhelft maar ook voor de kinderen een diepingrijpende zaak is. Er is wel een wezenlijk onderscheid: de relatie tussen man en vrouw wordt definitief verbroken, die met de kinderen wordt in zekere mate in stand gehouden. Dit is heel ingewikkeld voor zowel de ouders als de kinderen. (Dommelen, 2010)

Ouders hebben in scheidingssituaties de handen vol aan zichzelf. De kinderen zijn vaak de stille getuigen van de ruzies en de verzieking van de relatie tussen hun vader en moeder. Ze voelen zich machteloos en – vreemd genoeg – vaak schuldig. Kinderen kunnen bang zijn dat ze de oorzaak van de scheiding zijn. Omdat ze bijvoorbeeld te lawaaiig gespeeld hebben. Bij jongere kinderen is dit zichzelf de schuld geven vaak terug te vinden. Zij hebben het vermogen nog niet ontwikkeld om de oorzaken van problemen buiten zichzelf aan de echte oorzaken toe te schrijven. Onderzoekers zien dat kinderen in de periode van echtscheiding klachten

ontwikkelen: stemmingsklachten, concentratie- en/of gedragsproblemen. Veel kinderen van gescheiden ouders dragen nog lang de sociaal- emotionele effecten van de scheiding met zich mee."(Vergunst, 2012)

Kinderen hebben daarnaast het gevoel dat van hen verwacht wordt voor één van de ouders te kiezen, maar kunnen dat vaak natuurlijk niet. Dat in de huwelijksrelatie het hart van het gezinsleven klopt, wordt pas goed duidelijk als er een hartstilstand optreedt. Scheiding kan gezinnen breken en verstrooien. Scheiding tekent kinderen voor het leven.(Vergunst, 2012)

Financiële en praktische gevolgen.

Een echtscheiding heeft ook gevolgen voor allerlei heel gewone dingen van het dagelijks leven. Daarbij moet gedacht worden aan de vraag of mensen het financieel kunnen redden, of de studiekosten van kinderen, de betrokkenheid van deskundigen, zoals een advocaat betaald kan worden. Maar ook eten, drinken, de opvang en zorg voor de kinderen, soms een verhuizing en allerlei klusjes zijn dingen waar mensen ineens alleen voor komen te staan.

Hoofdstuk 2: Vechtscheiding bezien vanuit verschillende disciplines

§2.1 Sociologische ontwikkelingen in de huidige maatschappij rond echtscheiding

De klassieke rolpatronen in het huwelijk zijn de laatste 25 jaar sterk veranderd. In die klassieke rolverdeling had de man een volledige baan en de vrouw zorgde voor de huishouding. Ieder wist zijn taak, de man was kostwinnaar en had de plicht zijn vrouw en gezin te onderhouden. Man en vrouw waren in deze situatie min of meer van elkaar afhankelijk. Het huwelijk had daarmee een belangrijke economische functie en een vaste structuur. (Heitink, 1977) De laatste decennia zijn deze klassieke rolpatronen veranderd. Vrouwen hebben tegenwoordig een goede opleiding genoten en willen graag werken al dan niet in deeltijd verband. Gezien hun opleiding hebben steeds meer vrouwen behoefte aan een eigen leven, een eigen werkkring en voelen ze er niets meer voor om alleen huisvrouw te zijn. Ze zijn zo financieel veel minder afhankelijk geworden van hun partners. Het werk is voor veel mannen en vrouwen een manier om jezelf te ontplooien en carrière te maken. Het arbeidsethos heeft plaatsgemaakt voor een zelfontplooiing ethos. (Rademaker, 2010) Met de introductie van anticonceptie middelen kan de gezinssamenstelling beïnvloed worden, waardoor de gezinnen minder groot worden en de vrouwen minder met zwangerschapsverlof hoeven zodat zij hun baan kunnen combineren met een gezin. Deze ontwikkelingen zullen ongetwijfeld ook hogere eisen stellen aan de liefdesrelatie. Als beide partners in een huwelijk voortdurend in touw zijn om in overeenstemming met de hoge opleidingseisen te presteren op hun werkplek en daarnaast ook zorg moeten dragen voor het gezin en de vaak te hoge levensstandaard, zal dat de liefdesrelatie wellicht meer onder druk zetten.

In de cultuur van de westerse samenleving heeft het rationalisme sinds de verlichting een hoofdrol gespeeld. In de tweede helft van de twintigste eeuw is op vele wijzen twijfel naar boven gekomen over de ambities van het dominerende rationalisme en het hierbij horende vooruitgangsgeloof. De verwachting van een voortdurende vooruitgang werd niet waargemaakt. Rationaliteit blijft op het publieke levensterrein (economie, politiek en wetenschap) een dominante rol spelen, maar de mens richt zich in het privéleven, in vrije tijd en mediagebruik, sterk op beleving en gevoel. Daarom wordt gesproken over het ontstaan van een belevingscultuur (Boersema, 2011)

De belevingscultuur waar wij anno 2016 in leven heeft ook zijn invloed op relaties en het huwelijk. Het hierboven al genoemde zelfontplooiingideaal is sinds de jaren zestig een belangrijk ideaal. Bevrijd van onderdrukkende structuren mag het individu zichzelf ontwikkelen. In een samenleving waar er een tekort is aan materiële zaken, gaat het om overleven en gaat het om de gebruikswaarde van producten, met als duidelijk doel overleven. Dit gegeven kenmerkte zich met name in de oorlogsjaren en kort daarna. In onze samenleving is het overleven gegarandeerd. De maatstaf voor waarde is niet meer iets externs (overleven), maar iets interns (beleven) (Boersema, 2011) Hiermee is de grond waarop keuzes worden gemaakt ingrijpend veranderd. Ook in de relaties is deze trend doorgetrokken. Vroeger gingen mensen soms pas scheiden als het echt niet meer ging, als er sprake was van mishandeling of iets dergelijks. Nu kan het gebeuren dat mensen uit elkaar gaan met als enige reden dat ze niet voldoende meer van elkaar houden en omdat hun huwelijk 'saai' is geworden. De opwindende gevoelens van verliefdheid zijn allang verdwenen, ze hebben elkaar niets meer te vertellen, 'De liefde is op', zegt men. Niet dat ze elkaar haten. Eigenlijk kunnen ze best goed met elkaar opschieten, maar de vurigheid van de liefde is er niet meer en dat is dan een reden om uit elkaar te gaan. In plaats dat ze daar wat aan doen, gaan ze uit elkaar. Dat heeft alles te maken met de belevingscultuur waarin wij ons bevinden. We leven in een tijd waarin we graag doorlopend emoties willen voelen. Soms lijkt het wel, alsof men nog liever een negatieve emotie wil voelen, namelijk die van het uit elkaar gaan, dan een minder sterk positief gevoel, het zogenaamde 'saai' gevoel van een sleurhuwelijk. Men beseft dan vaak niet half hoe bijzonder het gewone is. Het lijkt zo gewoon om als man en vrouw samen te zijn, maar als je weduwe of weduwnaar wordt, beseft je vaak pas hoe bijzonder het gewone was. Omdat liefde

veel meer op de achtergrond aanwezig is, kan men er soms aan gaan twijfelen of men nog echt wel veel van de ander houdt. Dat zal bij verliefdheid nooit het geval zijn omdat dat gevoel juist zo sterk en hevig op de voorgrond aanwezig is. Maar bij liefde kan dat dus wel. Pas als er plotseling iets ernstigs gebeurt, komt weer het besef naar boven hoe diep het zit. Stel je man of vrouw is nog steeds niet thuis, terwijl je hem of haar wel allang thuis had verwacht en je hoort ondertussen in de verte de sirene van een ambulance, dan kun je er ineens diep van doordrongen zijn hoezeer je aan elkaar verbonden bent, en dat je elkaar helemaal niet kunt missen. Als je plotseling de boodschap krijgt dat je partner een ernstige ziekte heeft, besef je vaak pas hoeveel je om elkaar geeft. Positieve dingen in het leven vind je al gauw heel gewoon, daar wen je aan en die vind je vanzelfsprekend. Terwijl moeilijke dingen vaak veel meer gevoeld worden. Daardoor beseffen mensen niet altijd hoeveel goeds ze hebben als het dagelijkse leven 'gewoon' zijn gang gaat, en realiseren ze zich dit pas als het dreigt weg te vallen (Hoek A, 2006)

Verder kunnen we nog wijzen op de afnemende invloed van godsdienst in onze samenleving, waarmee ook de traditionele godsdienstige waarheden of geloofsovertuigingen zoals huwelijkstrouw tot de dood, allerm minst vanzelfsprekend is geworden. Terecht wijst het CBS in een recente publicatie op maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de emancipatiegolf en de sterk gereduceerde invloed van het geloof op huwelijkstrouw. De media, filmwereld, boeken en tijdschriften fungeren hierbij vaak als katalysator. (Belder, 2010) We kunnen deze afnemende invloed van de godsdienst samenvatten in twee kernwoorden: Secularisering en Privatisering. Deze twee kernwoorden willen we kort even toelichten in hun betrekking tot en invloed op de toenemende echtscheidingen in onze samenleving.

Het begrip secularisatie kunnen we uitleggen als een vermindering van godsdienstigheid en kerkelijkheid. Alle onderzoeken naar godsdienstigheid van de mensen in de Nederlandse samenleving wijzen in dezelfde richting: "De godsdienstigheid en kerkelijkheid is in de loop van de tijd sterk afgenomen" (Dekker, 2009) De vermindering van godsdienstigheid is niet alleen een afname van kerkbezoek, maar ook een afname van traditionele godsdienstige waarheden. Het geloof is voor veel mensen van minder betekenis geworden in het leven en zij trekken zich minder aan van de kerkelijke voorschriften. Als er spanningen zijn of moeilijke levensvragen, dan wenden veel meer mensen zich eerder tot de sociale hulpverleners die niet of nauwelijks rekening houden met de Bijbelse gegevens, dan tot een predikant of pastor. Als voorbeeld kunnen we noemen het gevaar wat schuilt in het medische model in de psychiatrie, dat een harmoniemodel is en er van uitgaat dat de "normale" mens de "aangepaste" mens is, die de strijd tegen de klassieke geloofsovertuigingen in de samenleving heeft opgegeven. (Heitink, 1977) Deze ontwikkelingen hangen direct samen met de veranderingen die plaatsvinden in wat we kunnen noemen de "*status of het karakter van de godsdienst*". Door het differentiatieproces, is ook de godsdienst geprivatiseerd. Dat wil zeggen: geloven is meer een privé aangelegenheid geworden. In een niet-gedifferentieerde samenleving nam de godsdienst een geïntegreerde plaats in; alle aspecten van het leven waren op een of andere wijze met godsdienst verbonden. In een dergelijke samenleving was godsdienst voor de individuele mensen, wilden zij althans in die samenleving opgenomen zijn, een noodzaak. Nu de samenleving minder afhankelijk is geworden van godsdienst, is deelname aan de samenleving voor de individuele mens ook goed mogelijk zonder die godsdienst (Dekker, 2009). Dit verklaart voor een groot deel waarom godsdienst en kerk voor minder mensen belangrijk is geworden. Godsdienst en kerk hebben hun monopoliepositie op het gebied van waarden, zingeving en gemeenschap verloren. Het zal duidelijk zijn dat deze ontwikkelingen van secularisatie en privatisering ook indirect te maken heeft met het toenemende aantal echtscheidingen. Klassieke geloofsovertuigingen zoals: "*huwelijkstrouw tot de dood scheiding maakt*", hoort volgens de publieke opinie bij het christelijke verleden van onze samenleving en is veel minder van doorslaggevende betekenis geworden. De Bijbelse gegevens en de kerkelijke voorschriften hebben veel minder zeggingskracht dan in het verleden. Bevrijd van

overheersende en als zodanig beleefde onderdrukkende structuren mag het individu zichzelf ontwikkelen en zijn leven vormgeven.

§2.2 Pastorale ethische afweging rondom echtscheiding

Er kunnen talloze redenen zijn waarom een huwelijk dreigt te stranden. Te denken valt aan verwaarlozing, drankmisbruik en mishandeling. Het is duidelijk dat dit soort situaties ongelofelijke spanningen met zich meebrengt. Het samenleven in een dergelijk relatie is zwaar en nauwelijks vol te houden. Toch is het moeilijk om voor deze situaties een rechtstreekse Bijbelse uitzonderingsregel te vinden op basis waarvan een dergelijk huwelijk ontbonden zou mogen worden (Werkgroep, 2013)

Maar als er nu geen vrede en liefde is in het huwelijk? Paulus zegt dat 'in vrede leven' een roeping is (Romeinen 12: 18). Wanneer er echter geen liefde (meer) is, maar er wrevel komt en afkeer en minachting en zelfs haat, wat dan? Moet het huwelijk dan koste wat het kost in stand worden gehouden? Natuurlijk blijft de eis 'hebt u naaste lief' staan. En natuurlijk geldt ook op het terrein van het huwelijk dat het goed is Gods weg te gaan en zijn geboden na te leven. Maar als alle mogelijkheden zijn benut, als (samen met hulpverlenende instanties) alle wegen zijn gegaan om tot verbetering van de relatie te komen. Als de liefhebbende partij in biddende afhankelijkheid er alles aan heeft gedaan wat maar in zijn of haar mogelijkheden lag en het helpt allemaal niet... Wat dan? Als er meer en meer een ondraaglijke situatie ontstaat? Wanneer er lichamelijk of psychisch zoveel kwelling ontstaat dat er van een huwelijk geen sprake meer is? (Pieters, 2007)

Het strijdt met Gods bedoeling van het huwelijk om zo getrouwd te zijn dat het een levenslange kwelling is. Als de situatie werkelijk ondraaglijk is, dan is scheiden geen grotere zonde dan bij elkaar blijven. We zouden hieruit mogen concluderen dat echtscheiding Bijbels verantwoord is, wanneer de bedoeling van het huwelijk zodanig wordt vernietigd dat er van geen huwelijk sprake meer is. (Pieters, 2007) Gods bedoeling met het huwelijk is voor heel het leven en óók dat het huwelijk een liefdesvereniging is. Als dat er niet meer is, maar als in plaats daarvan het bij elkaar zijn alleen maar aanleiding is om de wortel van de doodslag te ontwikkelen, te doen groeien, namelijk de haat, dan strijdt het getrouwd blijven net zoveel of nog meer tegen de instelling van het huwelijk (en tegen de Insteller van het huwelijk) als het uiteen gaan, het scheiden (Pieters, 2007).

De begeleiding van een huwelijk dat zich in een crisis als deze bevindt, vergt intensieve pastorale aandacht. De getroffen partner heeft veel warmte, liefde en gebed nodig. Maar dat is geen vrijbrief om de persoon telkens met bemoedigende woorden terug de vreselijke thuissituatie in te sturen. Het kan nodig zijn om het advies te geven om (tijdelijk) ander onderdak te zoeken, omdat de situatie thuis onhoudbaar of zelfs gevaarlijk wordt. Als gemeente kan hierin ook gekeken worden welke praktische hulp geboden kan worden. Het (tijdelijk) uit elkaar gaan wonen is geen echtscheiding. Het kan een afkoelingsperiode zijn waarin met intensieve begeleiding de getroffen partner in een veilige omgeving weer wat tot zichzelf kan komen. Tegelijkertijd kan met de 'dader' gesproken worden in de hoop dat er inkeer komt.

Als de situatie niet verbetert zal op den duur de vraag zich opdringen of er toch niet tot scheiding overgegaan kan worden. Omdat we geen Bijbelse grond daarvoor vinden, kunnen we dit als gemeente niet adviseren of aanmoedigen. Tegelijkertijd kunnen we de getroffen persoon niet kil veroordelen als deze tot echtscheiding overgaat. De leiding van de gemeente en het pastoraat zullen biddend de leiding van Gods Geest moeten zoeken om de juiste begeleiding te geven.

Een pastoraal ethische afweging

In de afgelopen jaren is duidelijk geworden dat heel veel kerken in Nederland worstelen met echtscheidingen en nauwelijks weten hoe ze moeten omgaan met echtparen die gaan scheiden of gescheiden zijn. Er bestaat in veel gevallen een kloof tussen de belevingswereld en behoeften van de betrokken echtparen en hun kinderen enerzijds en wat de kerk kan of wil bieden. Er is in de kerk bijna geen moeilijker thema dan echtscheiding. De meningen liggen soms ver uit elkaar.

Echtscheiding wordt in de kerkelijke gemeenten en door predikanten en pastoraal werkers veelal benadert vanuit de plichtethiek of vanuit de norm, zoals die zou moeten zijn. Hier gaat het om de vraag: wat is juist en wat niet en onder welke omstandigheden? De plichtethiek richt zich daarmee vooral op de norm en op de beoordeling van de situatie in verhouding met de norm. Deze invalshoek staat gelijk aan de derde taak *“de normatieve taak”*, in de praktische theologie van Osmer. Wat zou er eigenlijk aan de hand moeten zijn?

Als de kerk, pastoraal werkers en predikanten te maken krijgen met een echtscheidingssituatie hebben zij meestal als vertrekpunt: vasthouden aan de norm van de Heilige Schrift. De Bijbel als Gods Woord is ook het uitgangspunt en de norm, laat dat vooral duidelijk zijn. Zo zou het moeten zijn. Maar is daarmee ook alles gezegd? Is daarmee ook rechtgedaan aan allerlei moeilijke probleemsituaties? Is de pastorant die in een echtscheidingssituatie zit, met deze norm ook pastoraal geholpen? Misschien geeft dit wel juist de grootste spanning. Spanning voor een gehuwd stel, dat opgegroeid is met deze norm en de daarbij behorende christelijke normen en waarden, spanningen waar zij zelf ook niet goed raad mee weten en mee in de knoop zijn geraakt. Maar ook spanningen in de pastorale gespreksvoering. De pastor/predikant gaat in veel gevallen allereerst en allermee uit van de norm en de plicht die ons is voorgehouden in de Bijbel. Betrokkenen die te maken hebben met een huwelijks crisis, zijn in veel gevallen al veel verder in dit proces dan hun pastor/predikant. En om die reden behoort het pastorale vertrekpunt, in een echtscheidingssituatie, juist te liggen bij de eerste taak *“de descriptief-empirische taak”* van de praktische theologie van Osmer: de rol van de luisterende priester! Pastoraal present zijn bij mensen die het moeilijk hebben, die alleen staan, lijkt ons het meest eigenlijke van pastorale zorg.

Een voorbeeld uit de Bijbel:

In Johannes acht lezen we het verhaal van een vrouw die op overspel betrapt is door Schriftgeleerden en Farizeeën. Ook de Schriftgeleerden en Farizeeën benaderen deze vrouw vanuit de plichtethiek, vanuit de norm, de wet van Mozes. De wet van Mozes luidt: op de zonde van overspel staat de doodstraf, dezulken moeten gestenigd worden. De Heere Jezus doet daar niets vanaf, Hij laat dat volledig staan en voert geen verzachtende omstandigheden aan. Alleen “die geen zonde” heeft, zou het recht hebben om de eerste steen te werpen. Dat zou alleen de Heere Jezus zelf zijn. Maar de Heere Jezus doet dat niet, maar gaat wel op een pastorale manier met deze vrouw om, Hij laat haar niet alleen staan, maar kijkt haar aan en vraagt: *Vrouw, waar zijn die aanklagers van U? Heeft niemand u veroordeeld? En zij zei: Niemand, Heere. En Jezus zei tegen haar: Dan veroordeel Ik u ook niet; ga heen en zondig niet meer (Johannes 8: 10 en 11).*

Dit genoemde voorbeeld is overigens niet de eerste keer dat de Heere, de mens pastoraal tegemoet komt, na een overtreding van Zijn geboden. Ook in het paradijs is God de eerste die mens opzoekt in zijn nood, in zijn schaamte en in zijn ellende. Juist ook bij de allereerste zonde in het paradijs, zien we een bewogen en genadig God, Die de mens niet aan zichzelf overlaat, maar in zijn nood voorziet.

De deugdeethiek kan echter vanuit een andere invalshoek, nieuwe, pastorale inzichten bieden. We kunnen vanuit een ander gezichtspunt gaan kijken wat mensen in een echtscheidingssituatie nodig hebben. Of misschien nog beter gezegd: hoe kunnen predikanten, pastoraal werkers en belijdende gemeenteleden in zulke moeilijke situaties adequaat een pastorale hand bieden?

We moeten af van de gedachte dat de kerk en de pastor alleen zeggen wat niet kan en wat niet

mag. Zo doen we dat ook niet in de pedagogiek, in de opvoeding van onze kinderen. We moeten in de opvoeding van onze kinderen inderdaad de kaders duidelijk aangeven, duidelijke regels stellen, maar ook helpen als het misgaat.

De ene norm moet niet op gespannen voet komen staan met een andere norm. Als een huwelijk op de klippen gelopen is, dan kunnen we en moeten we nog wel verder met de vraag: hoe kunnen we op pastorale manier met deze mensen omgaan?

Het feit dat de Heere Jezus naar deze vrouw “beschermend” optreedt, zegt genoeg over onze houding ten opzichte van elkaar en gemeenteleden die met deze gebrokenheid en schuld in relaties moeten leven (Vergunst, 2012). In dat opzicht kunnen we als pastor/predikant, als christelijke gemeente veel betekenen in onze huidige tijd. We kunnen mensen met een verleden van gebrokenheid en echtscheiding niet direct alle antwoorden geven op vragen die er leven. Maar het kan hen wel het gevoel geven: “ik mag erbij horen, om Jezus wil”. Als er gevoelens van schuld zijn, van gefaald te hebben, maar ook als er misschien ‘geen aanwijsbare schuld’ is, hebben deze gemeenteleden behoefte aan het uitspreken van gedachten en gevoelens. Houden we er ook rekening mee als pastor/predikant dat andere oorzaken dan alleen overspel net zo goed het huwelijk onvolledig hebben gemaakt en lieten breken? Voor deze ex-partners en voor hun vragen, pijn en verdriet moet in de christelijke gemeenten altijd ruimte zijn. In dat “zorg dragen” voor elkaar mag de gemeente met recht het lichaam van Christus zijn: “als één lid lijdt, lijden alle leden mee”. *Draagt elkaars lasten en vervul op die manier de wet van Christus (Galaten 6:2).*

§2.3 Theologische onderbouwing rondom echtscheiding

Hoe lezen wij de Bijbel

Voordat we een aantal Bijbelgedeelten bespreken, willen we eerst ingaan op hoe wij de Bijbel lezen. De teksten over echtscheiding staan in een bepaalde context, in een bepaald verband. Om de teksten recht te doen en op de juiste wijze te interpreteren hanteren wij de volgende procedure: we observeren de tekst en proberen de betekenis voor de tijd waarin het Bijbelgedeelte staat, op het spoor te komen.

Vervolgens vergelijken we de tekst met andere Bijbelteksten of perikopen die over hetzelfde thema gaan. We houden rekening met eventuele culturele verschillen in tijd en plaats en kijken of de tekst alleen voor die tijd en dat moment bijzondere betekenis heeft. We kunnen niet zomaar een tekst die lang geleden voor het Joodse volk is bedoeld, overzette naar de christelijke gemeente van vandaag. We onderzoeken wat de mogelijke boodschap is voor ons vandaag, welke lessen zijn hieruit te leren en wat heeft de tekst ons te zeggen?

De Bijbel over echtscheiding

Echtscheiding is een heel oud thema. Huwelijk en echtscheiding hebben te maken met trouw en ontrouw. Samen een heel leven delen is altijd moeilijk geweest, in de tijd van Jezus, maar ook al in de tijd van Mozes. In de tijd van Jezus kon een man gemakkelijk van zijn vrouw afkomen met behulp van een scheidingsbrief die in de Mozaïsche wetgeving was voorgeschreven.

De oorspronkelijke bedoeling van God van het huwelijk is dat het een levenslange verbintenis is. Dat blijkt wel uit wat de apostel Paulus schrijft in Efeze 5. Paulus vergelijkt hier het huwelijk met de geestelijke huwelijksband tussen Christus en Zijn gemeente. Door deze vergelijking wordt het huwelijk op een heel hoog niveau gezet en het zou misplaatst zijn wanneer een huwelijk om allerlei wisselwasjes ontbonden zou kunnen worden (Pieters, 2007).

Mozes over echtscheiding

De eerste belangrijke passage in de Bijbel over echtscheiding vinden we in Deuteronomium 24: 1-4 waar de scheidingsbrief aan de orde komt. Eigenlijk valt het accent niet op de scheidingsbrief, maar op het feit dat de eerste man die zijn vrouw verstoten heeft die vrouw

later niet opnieuw mag trouwen (Douma, 1988). In dit gedeelte stelt Mozes de mogelijkheid van echtscheiding niet in, maar hij geeft nadere regels. In de eerste drie verzen komt de procedure aan de orde waaruit blijkt dat het verstoten van de vrouw niet zo maar gaat. Zo moet er met de vrouw 'iets onbehoorlijks' aan de hand zijn. Ten tweede moet een scheidingsbrief geschreven worden. Schrijven kon niet iedereen, dus overhaast handelen was er niet bij en mogelijk kon de 'schrijver' nog een bemiddelende rol spelen. Ten slotte, wegzending van de vrouw door de man betekende niet het terugkrijgen van de bruidsprijs. Dit zal ook een remmend effect gehad hebben op 'te' gemakkelijke echtscheiding. De vrouw mag na beëindigen van haar tweede huwelijk door wegzending of omdat ze weduwe is geworden niet opnieuw trouwen met haar eerste man omdat ze onrein is geworden. Bij het woord onrein moeten we toevoegen 'voor hem'. (Douma, 1988) De vrouw is dus niet onrein, maar onrein voor haar eerste man die haar heeft weggezonden. Dit heeft te maken met het unieke van een huwelijksrelatie, terugkeer naar haar eerste man is onmogelijk geworden. De breuk na wegzending met een scheidingsbrief is radicaal en definitief. Alleen de man kon de vrouw een scheidingsbrief geven. Zonder scheidingsbrief was het de vrouw niet toegestaan opnieuw te trouwen. De vrouw kon de man overigens wel verplichten haar de scheidingsbrief te geven.

Maleachi over echtscheiding

In Maleachi gaat het over het verstoten van joodse vrouwen die ingeruild worden voor heidense vrouwen. God haat deze praktijk, maar daarmee is niet gezegd dat God elke vorm van verstoting en echtscheiding zou haten. (Douma, 1988) Hier gaat het om heidense vrouwen die vreemde goden vereren. Als mannen hun vrouwen in de steek laten terwijl God getuige was van hun huwelijk, een huwelijk dat als verbond is ingebed in het verbond van het volk met God hun Vader, dan haat God dat. Als joodse mannen hun God als Vader erkennen, kunnen ze toch niet trouweloos tegenover hun vrouwen zijn. De inbedding van het huwelijk in het grote verbond met God geeft aan het huwelijk een heilig karakter (Douma, 1988)

Jezus over echtscheiding

In Mattheüs 5 en 19 lezen we wat Jezus zegt over wegzending van de vrouw en de scheidingsbrief. We moeten niet te snel concluderen dat Jezus de scheidingsbrief wil afschaffen. (Douma, 1988) Het gaat Jezus in de Bergrede om de te ruime uitleg van de woorden van de wet en de formele regels waaraan de joodse uitleggers zich schuldig maakten. De wet van Mozes werd zo uitgelegd dat men aan de geestelijke bedoeling daarvan tekort deed. Het is niet zo dat als de papieren maar in orde zijn, er dan aan de wet van Mozes is voldaan. Dat gaat in tegen de geest van de wet. Jezus, noemt de gevolgen van het wegzenden. Dat wegzenden leidt gemakkelijk tot een erger kwaad; echtbreuk. Als de weggezonden vrouw haar heil zoekt bij een andere man wordt zij een echtbreekster, terwijl die man een echtbreker wordt wanneer hij haar trouwt. De schuld hiervan ligt bij de eerste man door haar te hebben verstoten. Voor echtbreuk zijn dus twee dingen nodig: man en vrouw gaan uiteen én het komt tot een volgend huwelijk. Alleen verstoten is dus geen echtbreuk. Is het verkeerd dat een vrouw die ten onrechte verstoten is, steun vindt bij een andere man? Het is haar schuld niet dat ze op straat wordt gezet. Het tweede deel van de tekst gaat in op de positie van haar eerste man. Hij mag zich van zijn vrouw niet ontdoen, en als dat toch gebeurd is, moet het hem niet gemakkelijk gemaakt worden. Dat laatste zou gebeuren wanneer een andere man die vrouw trouwt. Dan wordt de weg terug onmogelijk (zie ook Deuteronomium 24) terwijl er juist ruimte moet zijn voor verzoening.

Ontucht is volgens Jezus de enige uitzondering op de regel dat iemand zijn vrouw mag wegzenden (Douma, 1988). Ontucht is hier overspel. Dat overspel zo erg is, kan duidelijk worden vanuit Genesis 2 waar van man en vrouw gezegd wordt dat zij tot één vlees zullen zijn. Waar de eenheid tussen man en vrouw het intiemst is, moet het tegenbeeld van die

eenheid tot ontbinding van het huwelijk leiden. Wie met een ander tot één vlees wordt, verbreekt zijn of haar huwelijk op een radicale manier. Zoiets is onverdraaglijk, omdat de seksuele eenwording juist kenmerkend is voor het huwelijk. Geslachtsverkeer met een ander is het inruilen van het huwelijk voor een andere verbintenis. Overspel is een grond voor echtscheiding en geeft de onschuldige partij de vrijheid om opnieuw te trouwen. Dit laatste is een discussiepunt onder christenen. Jezus sluit zich niet aan bij Deuteronomium 24. Hij benoemt de ernst van echtscheiding en sluit zich niet aan bij de scheidingsbrief die er vanwege een slechte hart gesteldheid onder Israël moest komen. Zonder Mozes af te vallen spreekt Jezus kritisch over het gebruik van de scheidingsbrief. Jezus zegt in Mattheus 5 en 19 niet: U moet terug naar Deuteronomium 24, maar: u moet terug naar Genesis 2; want er zou nooit een scheidingsbrief geweest zijn als er geen hardheid van hart was.

Ds. W. Pieters vraagt zich af of het gebod 'Gij zult niet echtbreken', een absoluut gebod is. Misschien is het absoluut klinkende verbod van Jezus op echtscheiding in Mattheus 5 misschien niet zo absoluut bedoeld, net als het daarop volgende verbod om te zweren. Zou Jezus dit niet bedoeld kunnen hebben in het verband waarin ook de volgende verzen staan, namelijk: in het gewone, alledaagse leven is het verboden uw vrouw zomaar weg te sturen, te verlaten. Net zoals het in het gewone leven verboden is om zomaar een eed te zweren. Maar andersom: net zo goed als het in bijzondere gevallen geoorloofd of helaas noodzakelijk is toch een eed te zweren, zo is het in sommige omstandigheden toch geoorloofd om helaas het huwelijk te ontbinden. Immers waar gaat het in de Bergrede om? Dat de Heere Jezus weer de oorspronkelijke bedoeling van Gods heilige Wet laat horen (Pieters, 2007).

Paulus over echtscheiding

Paulus noemt in 1 Korintiërs 7 twee mogelijkheden voor echtscheiding bij in onmin levende partners: ongehuwd blijven of zich met elkaar verzoenen. Lukt verzoening niet, dan zal in de breuk moeten worden berust, zonder dat beide partners vrij zijn een volgend huwelijk aan te gaan.

Paulus spreekt ook over een gemengd huwelijk. Een gemengd huwelijk moet men niet sluiten, want wat heeft een gelovige met een ongelovige? Maar bestaat een gemengd huwelijk, dan is het ongeloof van de partner geen reden voor echtscheiding. Als een ongelovige zijn of haar gelovige partner verlaat, laat hem of haar dan maar gaan (Douma, 1988).

Deelname aan het avondmaal tijdens conflictsituaties en een dreigende scheiding moet met beiden besproken worden. Gedurende de scheidingsprocedure ontstaan soms de nodige spanningen. Scheiden is en blijft een precaire zaak, waarvan men zich niet altijd bewust is hoe heftig dit eigenlijk is. Daarom raden we degenen die in scheiding zijn aan om terughoudendheid in acht te nemen met betrekking tot deelname aan het avondmaal (Werkgroep, 2013).

§2.4 Pastorale tips en suggesties rondom de begeleiding van een (v)echtscheiding situatie.

Mannen zijn anders dan vrouwen

Mannen zijn anders geschapen dan vrouwen, we lezen in Genesis 1: *"En God schiep de mens naar Zijn beeld; naar het beeld van God schiep Hij hem; mannelijk en vrouwelijk schiep Hij hen"*. Mannen zijn mannelijk geschapen en vrouwen vrouwelijk. Ze verschillen in geaardheid, in de opbouw van hun lichaam, in hun fysieke kracht, in hun denken en ook in hun gevoelens. Beiden zijn zo geschapen dat zij in hun onderlinge verschillen, elkaar heel goed kunnen aanvullen en completeren tot een eenheid. Zonder die aanvullende wederhelft ben je ten diepste maar de helft van wat je kan zijn. En door die relationele eenheid zijn zij ook niet snel

alleen en eenzaam. Man en vrouw hebben elkaar nodig, maar ze zijn wel sterk verschillend, dat is erg belangrijk om te weten, want juist die verschillen kunnen spanning en onbegrip opleveren en zo gemakkelijk de eenheid verstoren. Man en vrouw zijn wel gelijkwaardig, maar we moeten dat niet verwarren met *“gelijkheid”*. Hoe meer we in de westerse samenleving streven naar *“gelijkheid”* tussen seksen, hoe meer verdeeldheid we zien. Hoeveel mannen en vrouwen gaan niet uit elkaar met de bewering: Wij zijn zo verschillend, wij passen niet bij elkaar. Misschien hebben zij niet goed begrepen dat God de man en de vrouw verschillend geschapen heeft? Vershillend om te leren in een ander te verplaatsen, om niet zo op onszelf betrokken te zijn. Vershillend om elkaar te completeren en aan te vullen. Twee verschillende persoonlijkheden, die als puzzelstukjes in elkaar kunnen passen, mits er nauwkeurig wordt gekeken hoe die stukjes in elkaar passen. Je kunt die puzzelstukjes niet op elke gewenste manier in elkaar drukken, dan raken ze beschadigd en passen ze waarschijnlijk helemaal niet meer.

Juist op dit punt is er een duidelijke winst te boeken als het gaat om pastorale zorg bij mogelijke conflictsituaties. Het betreft dan vaak vooral preventieve pastorale zorg, door middel van huwelijks catechese en huwelijks gespreks groepen. Als deze pastorale zorg wordt geboden in de eerste fase van een conflictsituatie in een huwelijk, is er wellicht veel te winnen. Alleen het punt is dat in veel gevallen deze getrouwde stellen niet uit zichzelf naar zulke ontmoetingsplaatsen zullen komen. Er is een bepaalde schaamte om over huwelijksproblemen te spreken. Daarom is het van belang dat de focus van het pastoraat wat wordt verlegd naar meer pastoraat in de *“gewone gezinnen en huwelijken”*. Op die manier kan de pastor wellicht een rol spelen als relatietherapeut, door hem/haar een aantal basis principes aan te reiken voor de pastorale gesprekken bij een relatiecrisis. De realiteit van het huwelijk kan soms tegenvallen en dan is het goed als er een mogelijkheid is om met een ervaringsdeskundige te praten. Hiervoor is een vertrouwensband nodig. Maar ook als er geen andere optie meer is dan een echtscheiding, is het voor beide partners zinvol om op een respectvolle manier met elkaar om te blijven gaan. Goede communicatie is daarbij essentieel. Als het goed is heeft de pastor/predikant een goede en vertrouwde relatie met zijn gemeenteleden. Een open en vertrouwde relatie waarin in zorgen en spanningen onbevange gedeeld kunnen worden. Een relatie waarin mensen zonder enige reserve kunnen en durven spreken over hun spanningen, vragen en moeilijkheden. Dit vraagt van de pastor/predikant een liefdevolle, scherpe en pastorale attitude naar zijn gemeenteleden. De mens in nood verdient begrip en bewogenheid, hoezeer hij misschien ook heeft gefaald. Iemand met een huwelijksprobleem moet zich niet veroordeeld voelen. De pastor/predikant heeft ook de opdracht zich te verdiepen in de literatuur die hem helpen kan om zichzelf en anderen toe te rusten. Hieronder noemen wij enkele basisprincipes die wellicht kunnen helpen in het pastorale gesprek:

Het karakter van de man en de vrouw is in veel opzichten erg verschillend. Zoals we hierboven al beschreven heeft dat te maken met de schepping. Mannen zijn mannelijk geschapen en vrouwen vrouwelijk. Ze verschillen in geaardheid, in de opbouw van hun lichaam, in hun fysieke kracht, in hun denken en ook in hun gevoelens. Als we ons dit niet voldoende bewust zijn, kunnen we al snel verzeild raken in bepaalde conflictsituaties. Dit betreft vooral de relatie van de man en de vrouw in het huwelijk. Een vrouw denkt meer vanuit de liefde, het dringt door heel haar wezen en denken heen. Ontmoet ze de warmte van de liefde in kleine gebaren, in aanhankelijkheid, gezelligheid, onderling contact en begrip, een bloemetje of een andere intentie, dan wil ze wel alles voor hem doen (Rademaker, 2010). Een vrouw is over het algemeen emotioneel ingesteld. Zij verlangt naar zekerheid, geborgenheid en liefde die voortdurend in kleine gebaren en in woorden bevestigd worden. Een vrouw denkt meer in details. Een vrouw kan met kinderen vaak ook veel geduld opbrengen, voor een man kost dat vaak meer moeite en inspanning. Soms lijkt het of een man meer in vakken

denkt, meer afzonderlijk, zoals het werk, plannen, hobby's, interesses en de liefde. Hij kan zijn werk en persoonlijke relaties over het algemeen makkelijker scheiden dan een vrouw dat kan. Hij is vaak een logisch denker en ziet vooral grote lijnen. Hij is emotioneel meer stabiel en kan over het algemeen grote dingen beter overzien dan een vrouw. Hij is echter vaak sneller geïrriteerd, opgewonden of ongeduldig over kleine dingen. Een vrouw heeft de neiging opmerkingen en handelingen op haarzelf te betrekken, waardoor zij emotioneel gauw gekwetst kan zijn. Dit kan bijvoorbeeld naar voren komen als een man moe van zijn werk thuiskomt. Hij heeft dan op dat moment dan helemaal geen behoefte aan lange gesprekken of aan veel woorden om zijn liefde te uiten. Hij verlangt naar een vrouw bij wie hij kan uitrusten, naar een gezellig huis waar zijn stoel op hem wacht.

Dit is in tegenstelling tot zijn vrouw. Zij verlangt juist naar een man waarmee ze kan praten, die haar omringt met zijn zorg en aandacht, vooral als ze de hele dag alleen thuis is geweest. Een man die het merkt als ze moe is of juist vitaal en bereid is er op in te gaan door te helpen of iets gezelligs te doen. Zij wil een man die niet helemaal opgaat in zijn werk, maar voor wie ze onder alle omstandigheden nummer één blijft. Als beide partners geen oog hebben voor deze dingen en gaan letten op de dingen waarin zij zich tekort gedaan voelen, kan het probleem van vereenzaming ontstaan. Toch gaf God het huwelijk om de eenzaamheid te doorbreken. Juist daarom moeten wij Hem in onze liefdesrelatie betrekken. Gods liefde zal ons helpen op de ander gericht te zijn en ons verlangen geven de ander gelukkig te maken.

Sören Kierkegaard zei eens: "De deur van het geluk draait naar buiten open", dat betekent zoveel als: van binnenuit, hartelijk, gemeend, gericht zijn op de ander. De Bijbel zegt met andere woorden ongeveer hetzelfde: *"Het is zaliger te geven dan te ontvangen"* (Handelingen 20: 35).

Veel jonge mensen hebben een idealistisch en romantisch beeld van het huwelijk. Het is veelal een beeld dat vooral is gericht op de bevrediging van eigen behoeftes en verlangens. Dat beeld is met onze westerse individualistische cultuur meegegeven en aangeleerd. Onze huidige cultuur is gericht op maximale zelfontplooiing, het is dan ook niet zonder reden dat er juist in deze tijd zoveel echtscheidingen ontstaan. Echte liefde zoekt zichzelf niet.

Pastorale tips:

In de pastorale begeleiding van mensen die beland zijn in een huwelijks crisis of zich bevinden in een echtscheidingssituatie, is het enorm belangrijk altijd maatwerk te leveren. Geen mens, geen situatie is hetzelfde, probeer te duiden wat er speelt. Veroordeel niet, maar luister goed en zoek naar de onderliggende problematiek. Trek geen snelle conclusies, blijf objectief in gesprek en kies geen partij. Geef duidelijk aandacht aan de factor tijd: inzicht en wetenschap hebben tijd nodig, dat moet groeien. Snelle oplossing snijden zelden hout. Probeer de problematiek te structureren: emotioneel, zakelijk en religieus.

Pastorale focus:

In ons gesprek met diverse predikanten werd ons duidelijk dat het pastoraat in veel gemeenten heel "beperkt" gebeurt. Met beperkt bedoelen wij dat meestal het pastoraat beperkt blijft bij een paar categorieën van mensen in de gemeente. In veel gevallen heeft een pastor/predikant z'n handen vol aan het crisispastoraat en aan het bezoekerwerk van ouderen, zeg maar de 75+ groep. Gewone bezoeken bij gemeenteleden die volop in het arbeidsproces staan en gezinnen met jonge kinderen gebeurt bijna niet. Als alles goed gaat en er geen ingrijpende dingen gebeuren spreken zij de pastor/predikant niet of nauwelijks. Toch blijkt pastoraat juist bij deze categorie mensen heel belangrijk te zijn, met oog op huwelijksproblemen. Belangrijk allereerst voor de onderlinge relatie tussen predikant en gemeenteleden. Als er een goede vertrouwensrelatie is ontstaan tussen de pastor/predikant

Uit zichzelf zullen mensen uiterst traag zijn om over hun huwelijks problemen te gaan spreken, het ligt gewoon te gevoelig.

en zijn gemeenteleden, zullen echtparen de pastor eerder in vertrouwen nemen als er wel iets aan de hand is. Door deze pastorale gesprekken is een pastor/predikant dan ook veel eerder betrokken bij een huwelijks crisis. Mensen zullen niet snel uit zichzelf de vuile was gaan buiten hangen, ze zullen nooit (op een enkele uitzondering na) zelf de predikant bellen met de klacht: ik heb huwelijksproblemen. Dat stel je zolang mogelijk uit, in de hoop dat het in de toekomst wellicht wat beter zal gaan. Daar komt bij als je de pastor/predikant aanspreekt en de eventuele huwelijks problemen met hem deelt, dat hij dan speciaal voor die huwelijksproblemen op bezoek zal komen, en dat maakt het bezoek dan ook gelijk behoorlijk geladen, met name voor de partner. Dat zijn drempels die in de praktijk van het gemeentelven altijd te laat worden genomen, begrijpelijk. Uit zichzelf zullen mensen uiterst traag zijn om over hun huwelijksproblemen te gaan spreken, het ligt gewoon te gevoelig. In de volksmond klinkt vaak het gezegde: "Over je huwelijk praat je niet", en dan gaat het met name over de huwelijksproblemen. We denken dat dit waar is. En als de problemen niet meer binnenshuis gehouden kan worden, is het proces al zover voortgewoekerd dat er geen redden meer aan is.

We spraken een predikant die in zijn gemeente juist ook met het oog op de echtscheidingen die hij in zijn gemeente tegen kwam, zijn focus van pastoraat ging bijstellen. Hij zei: Je hebt in de kerkelijke gemeente verschillende doelgroepen voor pastoraat. Meestal is deze doelgroep de ouderen, de alleenstaanden, de zieken en het crisispastoraat. Dat is goed en ook heel nuttig. Maar als het daarbij blijft, dan bouw je geen relatie op met de andere categorieën gemeenteleden. Juist in deze groep zitten de risicogeveallen van huwelijksproblemen en echtscheidingen. Voor het oog gaat het allemaal best aardig, maar als je op bezoek gaat bij mensen en een relatie met hen krijgt dan blijken er veel meer problemen te zijn dan je zo op het eerste gezicht zou vermoeden. Als je doorvraagt hoe het in het huwelijk en het gezin gaat, doorvraagt ook met name ook over de relatie met elkaar en met God, dan komt toch op een gegeven moment het "hoge woord" eruit als er echt dingen spelen. Het blijkt dan dat er toch veel meer huwelijksproblemen zijn dan gedacht en bekend. Dit blijkt onder andere ook uit het interview dat is opgenomen in het boek van Vergunst: "Toch gescheiden". Daarin is een man aan het woord die stelt: "Voor de buitenwereld kwam onze echtscheiding als een donderslag bij heldere hemel"(Vergunst, 2012).

Door deze veranderde focus van pastorale bezoeken is een predikant vanzelf ook in een veel eerder stadium betrokken bij huwelijksproblemen. Nogmaals, in de meeste gevallen vertellen mensen niet uit zichzelf over huwelijks problemen. En zeker niet als er geen goede relatie met de pastor/predikant is. Het wordt uitgesteld totdat het te laat is en dan is er vaak niets meer aan te doen. Maar als er in een eerder stadium concreet naar gevraagd wordt, door een pastor/predikant waar een goede band mee is, dan zullen betrokkenen hun problemen niet verzwijgen. Wie zal het diepe leed kunnen pijlen van echtgenoten die hier soms jaren alleen mee tobben en worstelen? En die er met een vertrouwenspersoon best eens over zouden willen spreken, maar die stap niet uit zichzelf durven zetten. Hier ligt een belangrijk pijnpunt als het gaat om pastoraat bij huwelijksproblemen en echtscheidingen. Er is geen goede vertrouwensrelatie met de pastor/predikant en mensen vertellen uit zichzelf niet snel over hun huwelijksproblemen. Het zal duidelijk zijn, als we echt iets willen doen met pastoraat rondom echtscheiding, dan zullen we de focus van pastoraat moeten verbreden. We zullen dan als pastor/predikant moeten investeren in de relatie met de onze gemeenteleden. En er zullen andere prioriteiten in het pastoraat gesteld moeten worden. Er zal beleid moeten komen dat afgestemd is op deze veranderde focus van pastoraat.

Het pastoraat vraagt inzicht in relatiepatronen en communicatieprocessen waarin mensen verstrikt kunnen raken. Wanneer twee mensen tegenover elkaar staan, staan min of meer twee "werelden" tegenover elkaar, dat wil zeggen, twee uiteenlopende belevingswerelden, twee vanuit verschillende ervaringen en levensgeschiedenissen ingetekende referentiekaders. Ieder mens is op zijn wijze ontwikkeld en geconditioneerd en in bepaalde mate gestempeld in zijn manier van reageren. Als er spanningen zijn in een relatie door miscommunicatie of door

uiteenlopende belevingswerelden dan kan goed pastoraat hier een enorme bijdrage leveren. Ruard Ganzevoort schrijft in zijn boek “Zorg voor het verhaal”, over de “biografiering” van het leven. Zoeken naar zichzelf, het vinden wie men is en trouw zijn aan zichzelf, sturen zo de levensoriëntering en zorgen voor een doorgaande ontwikkeling: het richtpunt ligt niet vast, maar verschuift steeds door de innerlijke noodzaak te blijven zoeken. Die noodzaak tot blijvende (her)oriëntering en het maken van keuzes leidt tot wat men aanduidt als de “biografiering” van het leven, een toenemende nadruk op de reflexiviteit van de identiteit (Ganzevoort R. v., 2004). Door deze wetenschap is pastorale counseling bij relatieproblemen enorm belangrijk.

Pastoraat bij echtscheiding:

Mensen die door scheiding een moeilijke tijd doormaken, hebben relaties nodig om hun pijn te delen. De pastor/predikant of de kerkelijke gemeente kan hierin veel betekenen. Het wordt tijd dat we in de kerk meer oog krijgen voor mensen die midden in een huwelijks crisis of een scheiding zitten of die een scheiding achter de rug hebben. Zij lopen vaak met veel vragen en onzekerheden rond. De tijd van “in stilte toezien” hebben we gehad en dat heeft de nodige frustraties, pijn en eenzaamheid opgeleverd. Het wordt tijd dat we als kerk ook bij het thema echtscheiding pastoraal present zijn. Mensen zoeken hulp en een luisterend oor en soms een schouder om even op uit te huilen. Wijzen we hen- direct of indirect- af, of proberen we hen vanuit de liefde en genade van God te benaderen en te helpen?

Schuld en schaamte:

In de christelijke gemeente is er rond de problematiek van echtscheiding in veel gevallen ook sprake van schuld en schaamte. Wat doet men met de gevoelens van schaamte en schuld? We kunnen over deze gevoelens van schuld en schaamte lezen in het al eerder aangehaalde boek van (Vergunst, 2012) In dit boek worden gevoelens verwoord door mensen die met een echtscheiding te maken kregen. Schaamte naar mensen in directe omgeving, we kunnen dan denken aan een schuldgevoel naar de kinderen, schaamte naar de ouders en schoonouders, maar ook een vorm van schaamte naar de kerkelijke gemeente. En niet in de laatste plaats ook een schuldgevoel naar God omdat de belofte van trouw aan elkaar totdat de dood scheiding maakt niet is nagekomen. Gevoelens van gefaald te hebben en geen goed voorbeeld te zijn geweest voor anderen kunnen daarin een rol spelen. Dat kan in veel gevallen en dan met name in christelijke kring voor een schuldgevoel zorgen, waar men bijna met niemand over kan en durft te praten. Pastoraat rond een echtscheiding zou in deze behoefte kunnen voorzien. Er zijn zelfs geluiden te horen in de literatuur dat er gezocht moet worden naar pastorale voorstellen rond thema biecht (Vergunst, 2012). Pastoraat als een manier, een plaats waar mensen in nood hun schuldgevoel kunnen uitspreken en belijden. Het kan in sommige gevallen bevrijdend werken, en een proces van genezing bevorderen bij diep ingeslagen wonden aan de ziel en het zelfbeeld. Veel huwelijksproblematiek hangt nauw samen met persoonlijkheidsproblematiek (Vergunst, 2012). Wie met zijn schuldgevoelens alleen achterblijft, gaat een onbegrepen eenzame weg en is ten diepste eenzaam.

Rouwverwerking:

Een echtscheiding kan partners een gevoel geven van bevrijding, er kan sprake zijn van opluchting en ruimte voor nieuwe perspectieven. Maar een echtscheiding brengt ook verlieservaring met zich mee. We kunnen hierbij denken aan verlies van idealen. Met name ook in christelijke kring kan dan sprake zijn van het verlies van “levenslange trouw”. Verlies van het moraal. Het verlies van een compleet en intact gezin en daarmee ook een deel van de omgang met de kinderen. Het verlies van een gedroomde toekomst, van schoonouders en schoonfamilie.

Bij verlies hoort rouw. Hoe moeilijk dat voor veel mensen ook is, het is belangrijk in de begeleiding van mensen die in een echtscheidingssituatie zitten om ruimte te geven aan de

emoties die er spelen. Emoties van afscheid nemen, verwerken van de situatie, en ook de mogelijkheid om woorden geven te aan gedachten en gevoelens.

Eenzaamheid

Als er sprake is van een gebroken huwelijk, echtscheiding of zelfs een vechtscheiding dan hebben ex-partners ook te maken met eenzaamheid. In veel gevallen kunnen mensen die getrouwd geweest zijn, niet meer zo goed alleen zijn. Getrouwde stellen hebben samen een huis gekocht, of huren gezamenlijk een huis en hebben daarmee een thuis. Een plaats waar men elkaar ontmoet een plaats waar men met elkaar communiceert. En als er kinderen zijn dan is er al snel veel bedrijvigheid, waardoor gevoelens van eenzaamheid niet echt spelen. Het wordt allemaal heel anders als er men een moeilijke periode doormaakt die aan een echtscheiding vooraf gaat en dat levert wel veel eenzaamheid op. Eenzaamheid omdat er meestal niet veel mensen zijn met wie men deze problemen kan of wil bespreken, het is namelijk erg privé. Eenzaamheid ook omdat er niet of nauwelijks meer wordt gecommuniceerd met de (ex)-partner. Zeker als er sprake is van veel ruzie tussen de partners wordt er niet of nauwelijks meer inhoudelijk gecommuniceerd en dit zal het gevoel van eenzaamheid versterken. Het verlies van schoonouders, zwagers en schoonzussen en zelfs ook het verlies van vrienden en vriendinnen zorgt voor eenzaamheid. Uit onderzoek blijkt dat er in echtscheidingssituaties en zeker bij een vechtscheiding sprake is van veel stilte en eenzaamheid. Ook in de christelijke gemeente weten mensen vaak niet goed om te gaan met echtscheiding en heerst ook van die kant veel stilte. Het is gewoon de makkelijkste en veiligste oplossing om mensen die gescheiden zijn of in een scheidingsprocedure verkeren proberen te ontlopen. Het geeft een diep verdriet als gevoelens niet uitgesproken en gedeeld kunnen worden in de toch al zo moeilijke periode. Juist de christelijke gemeente zou hier in deze periode haar verantwoordelijkheid moeten nemen en naar elkaar behoren om te zien. In de pastorale begeleiding van mensen die te maken hebben met deze vormen van eenzaamheid is trouwe pastorale presentie essentieel.

Hoofdstuk 3: Waarover gaat het gevecht bij een (v)chtscheiding?

§3.1 Gevecht om de emotionele veiligheid.

Inzicht in hechtingsstijlen kan veel verhelderen: Daarom valt men steeds op de verkeerde partner, of veranderd men van een vrolijke partner in een claimende zeurpiet. In dit gedeelte schrijven we over de diepe behoefte van emotionele veiligheid en hoe die behoefte gefrustreerd kan raken.

Johnson heeft zich, baserend op de hechtingstheorie, verdiept in liefdesrelaties en wat er bij de interactie tussen partners gebeurt. Johnson plaatst emotie en emotionele reacties in de volwassen partnerrelatie in het kader van gehechtheid. Zoals kinderen in paniek raken als ze geen contact hebben met hun ouders, raken ook volwassenen in paniek als ze zich niet geliefd of gewaardeerd voelen door hun partner. De onderliggende vraag tijdens ruzies is dan ook altijd: “ben je er wel voor mij? Sta je voor me klaar als ik je nodig heb? Kan ik op je bouwen als ik verdrietig ben of pijn hebt?” Daar waar kinderen huilen, zich vastklampen aan moeders heen of zich gillend op de grond storten, slaat diezelfde paniek bij volwassenen om in boosheid, verwijten, claimen, agressie, zwijgen en manipulatie als ze voelen dat ze de verbinding verliezen.

Uit onderzoek blijkt dat het gebrek aan emotionele ontvankelijkheid, de beste voorspellende factor voor de stevigheid van een huwelijk na vijf jaar is ((Johnson, 2008)), meer nog dan de ernst van de conflicten. Hoe langer partners het gevoel van verbondenheid missen, hoe negatiever hun interacties worden. Dit roept emoties op, waardoor de emoties over de ander, de kijk op de ander en het gedrag naar de ander veranderd. De partner raakt op zijn/haar beurt gefrustreerd in zijn of haar hechtingsbehoefte. Zijn of haar gedrag zal ook gekleurd worden door de emoties van het verlies van veiligheid en verbondenheid. Dit soort destructieve interactiecirkels worden verwoestende patronen. Susan Johnson noemt de drie fundamentele patronen de “duivelse dialogen”(Johnson, 2008).

Juist deze hechtingstheorie maakt het verklaarbaar waarom er in christelijke kring relatief gezien meer sprake is van een (v)chtscheiding. Met de wetenschap en de belofte van levenslange trouw aan de huwelijks partner in het achterhoofd, zal er veel minder snel tot een echtscheiding besloten worden. Men probeert langer bij elkaar te blijven, mede ook door gevoelens van schuld en schaamte. Hoe langer partners het gevoel van verbondenheid missen, hoe negatiever hun interacties worden. Dit roept heftige emoties op, die op bepaalde momenten tot een uitbarsting zullen komen. Gedachten en gevoelens gaan een eigen leven lijden en worden versterkt door geen, of verkeerde communicatie. De partner raakt op zijn/haar beurt gefrustreerd in zijn of haar hechtingsbehoefte. Zijn of haar gedrag zal ook gekleurd worden door de emoties van het verlies van veiligheid en verbondenheid. De bedoeling van deze heftige uitingen van emoties is “zelfbescherming”. Het startsein voor dit reactiepatroon is dat we ons bezeerd voelen en dat we onze greep op de ander kwijtraken. Men is zijn emotionele veiligheid kwijt. En als men dan opschrikt, grijpen men alles aan dat ons wellicht die greep weer kan teruggeven. Als wij ons in de hoek gedrukt voelen en door angst worden overspoeld, dan zien we alleen nog het meest voor de hand liggende en richten ons daarop. Na verloop van tijd is deze vorm van communiceren een automatisme geworden en inderdaad een duivels dialoog geworden(Johnson, 2008).

De Amerikaanse psychotherapeute Florence Kaslow (in Mikesell e.a. 1998)(Johnson, 2008) beschrijft drie fasen in een echtscheiding:

- Een voorfase, waarin het echtpaar emotioneel van elkaar aan het scheiden is
- Een fase waarin de echte lieden zich hierover gaan uitspreken en het echtscheidingsproces meer en meer openlijk ingaan
- En een derde fase waarin de echtscheiding formeel ‘geregeld’ is

Kaslow beschrijft dat de eerste fase in een gebroken relatie de emotionele scheiding is. Partners raken minder intiem betrokken op elkaar, er ontstaat afstand en vaak ontstaan er ook spanningen. Op zichzelf kent elk huwelijk fasen van meer nabijheid en meer afstand. (Johnson, 2008)) schrijft over momenten waarop die afstand ervaren wordt: *“Als we ons wezenlijk veilig en verbonden voelen met onze partner, dan is zo’n moment iets als een koud briesje op een zonnige dag. Maar als we niet zeker zijn van die verbondenheid, is dat het begin van een negatieve neerwaartse spiraal die de relatie doet bekoelen”*.

Bij faseovergangen in het leven ontstaan vaak van dit soort momenten. Er zijn verschillende fase indelingen van het gezinsleven mogelijk, onder andere afhankelijk van tijdsbeeld en (sub)cultuur. Hierbij kan gedacht worden aan: de periode dat er kinderen geboren worden, of later de pubertijd van de kinderen, het verlies van werk of de overgangsperiode. Nieuwe omstandigheden vragen aanpassing van het stel en meestal gaat dat niet zonder slag of stoot. In relatietherapieën hoor je met regelmaat dat mensen uit elkaar groeien doordat ze als het ware meer getrouwd raken met hun hobby, werk of kerk dan met hun partner. Deze gewone risico’s in een relatie kunnen doorgaans getackeld worden als stellen tijd investeren in elkaar en als hun omgeving (bijvoorbeeld de kerkelijke gemeente) daarvoor mogelijkheden schept en dit stimuleert, door bijvoorbeeld een huwelijkscursus te organiseren.

§3.2 Gevecht om de kinderen

Voor de echtscheiding was er een gezamenlijk verantwoordelijkheid voor de opvoeding en de praktische zorg voor de kinderen, nu bevind men zich in een situatie dat de één zonder kinderen is en de ander de volle verantwoordelijkheid van de zorg voor de kinderen moet dragen. De één mist ze, de ander wordt er aan handen en voeten door gebonden. Daarbij worden de kinderen vaak, ook ongewild, als wisselgeld in de echtscheiding en de relatie daarna gebruikt. De opvoeding komt in het gedrang, al was het alleen maar omdat er nu twee verschillende bronnen van gezag en van aandacht functioneren. In de praktijk van alledag gaan die twee elkaar haast onvermijdelijk tegenwerken. Een voorbeeld: *Pa heeft de kinderen om het weekeind, maar omdat hij gewoonlijk te klein woont om de kinderen goed te kunnen opvangen houdt hij dat ene weekeind vrij en gaat hij veel dingen buitenshuis met ze doen. Ze krijgen alle aandacht en worden, mede onder druk van de omstandigheden, flink verwend. Ma daarentegen heeft de kinderen het grootste deel van de tijd, en kan, ook onder druk van de vele dingen die op haar afkomen, hun heel wat minder tijd en aandacht geven. Hoe wel Ma het grootste aandeel in de opvoeding op zich neemt, krijgt zij minder vat op de kinderen door haar gedaalde “populariteit”, doordat ze van pa veel meer krijgen.*

Belangrijk is dat de ex-partners elkaars gezag niet ondermijnen in de ogen van de kinderen, en hen de ruimte geven de ander ook effectief als vader of moeder te eren. Dat de relatie tussen twee huwelijkspartners mislukt is, betekent nog niet dat ook de relatie met de kinderen ondermijnd moet worden! Dit maakt hen nog meer de dupe van de mislukkingen van hun ouders (Vriesse, 2011). Het kan een goede en gezonde opvoeding van hun kinderen ernstig schade toebrengen.

Door liefdevolle en veilige zorg van ouders, kan een kind zich hechten aan de ouders en ontwikkelt het een gevoel van vertrouwen. Dit basale gevoel van vertrouwen en van jezelf durven hechten en geven, is essentieel om op latere leeftijd een intieme relatie aan te kunnen gaan.

Een 2/3-jarige ontwikkelt het een gevoel dat het zelf dingen kan doen, waardoor het ook meer zelfstandig wil doen. Door bevestiging daarvan en de ruimte om te ontdekken, ontstaat een gevoel van zekerheid, onafhankelijkheid, zelfstandigheid. Wanneer het kind in deze natuurlijke fase verhinderd wordt om de eigen wil te ontdekken en te leren gebruiken, ontstaat er een existentiële onzekerheid, of slaafse afhankelijkheid, twijfel aan eigen kunnen en schaamte. Als volwassene zal het dan moeite hebben om zich te hechten en moeite ondervinden om te gaan met lichamelijke en emotionele intimiteit, hetgeen een grote blokkade zal vormen in latere relaties en in de vorming van een gezond huwelijk.

Meestal hebben ouders de natuurlijke neiging hun kinderen te willen beschermen tegen probleeminformatie. Hun doel is dat de kinderen niet gekwetst of emotioneel meegesleurd worden in ruzie en conflicten. Indien het achterhouden van informatie echter zo wordt toegepast dat het kind uiteindelijk niet meer weet wat er aan de hand is, terwijl het aanvoelt dat er iets zeer ernstigs gebeurt, gaat het kind allerlei veronderstellingen maken, bijvoorbeeld *“Komt Papa niet thuis omdat ik iets verkeerd gedaan heb?”* Indien het kind geen duidelijkheid heeft als het gaat om de oorzaak van het conflict, voelt het zich verantwoordelijk voor de problemen, hetgeen schuldgevoelens zal oproepen. Het twijfelt of het nog geliefd en aanvaard is. Gebrek aan informatie veroorzaakt massale onzekerheid. Het kind, wiens vertrouwen in relaties reeds geschokt is door wat er met de ouders gebeurt, wordt verder relationeel in de kou gezet, doordat het niet meer weet wat het aan de relatie met de individuele ouders heeft. Met deze negatieve ervaringen zullen toekomstige relaties negatief worden beïnvloed en veel onzekerheid opleveren. Elk gevoel van veiligheid en bescherming in verdere relaties in de toekomst wordt ondermijnd.

Het is beter met kinderen open en eerlijk te zijn. Dit betekent niet dat alle details besproken moeten worden, maar wel dat er uitgelegd moet worden dat het probleem bij Papa en Mama ligt. Bij het geven van deze informatie mag het kind niet in het conflict en de ruzie van de ouders betrokken raken. Zeker als partners niet meer normaal met elkaar kunnen communiceren en er sprake is van een continu conflict hebben de ouders nogal eens de neiging om de ander zwart te maken. Verkeerde gewoontes of zwakke plekken bij de ander worden dan sterk aangezet en overdreven om de kinderen aan eigen kant te krijgen. Hiermee hebben zij ook een sterk middel om de ander te kunnen raken en te kwetsen. Het zal duidelijk zijn dat bij het geven van informatie over de situatie, het kind niet in het gevecht van de ouders betrokken mag raken. Het kind moet emotioneel beschermd worden. Dat gebeurt niet door de andere partner als “de slechte” af te schilderen. Dergelijke eenzijdige informatie scheurt het kind emotioneel uit elkaar. Wat nodig is, is dat het kind ervan verzekerd wordt dat, ondanks de problemen van Papa en Mama, ze allebei veel van het kind houden (Vriesse, 2011). Die liefde moet dan ook praktisch uitgedrukt kunnen worden in een goede omgangsregeling met de kinderen.

Als één van de partners alleen achterblijft met de kinderen dan is dat een zware positie. Deze situatie kan zomaar uitmonden in cirkel van zelfbeklag, begrijpelijk. Uitspraken van: *“Wat heb ik een moeilijk lot te dragen”*, *“Mijn kruis is zwaar”* en *“Niemand lijkt over mijn gevoelens te in te zitten”* zijn begrijpelijke uitspraken. Het is ook zwaar. Een echtscheiding grijpt diep in en de gevolgen zijn ontzettend. Door voortdurend zelfbeklag raken de ouders mogelijk in een cirkel van egocentrisme gevangen. De ik-georiënteerde leefwereld eist exclusieve aandacht voor de eigen noden. De boodschap die de ouder daardoor uitstraalt is: *“Er is geen hoop meer”*. Hiermee wordt de bodem uit de hoop van het kind geslagen en wordt voorbijgegaan aan de nood van het kind. Zodoende verliest het kind beide ouders. De ene is fysiek niet meer aanwezig, de ander emotioneel niet.

§3.3 Gevecht om het financiële en het materiële

Wanneer de scheiding een feit is, is een belangrijk onderdeel de verdeling van de bezittingen. Veel bezittingen hebben een emotionele waarde en dat maakt een eerlijke verdeling vaak erg ingewikkeld. Het wordt helemaal moeilijk als beide partijen de laatste trede van de escalatieladder hebben bereikt. Het conflict is dan dermate ingewikkeld geworden, dat beide partijen elkaar niets meer gunnen en elkaar proberen kapot te maken. Een bemiddelaar of mediator zal in deze situatie nodig zijn om uit deze impasse te komen. Hoe dan ook, het zal tot een verdeling van de bezittingen moeten komen. In het taalveld van mediators en advocaten noemen we deze scheiding van bezittingen ook wel de “boedelscheiding”. De boedelverdeling betreft vaak een heel groot gebied. In onze westerse samenleving bezitten mensen over het algemeen veel. Dit bezit is over een langer traject en via allerlei wegen samengesteld. Het gaat hier dan ook om spullen met een persoonlijke, historische of familiewaarde. Onder de

“boedel” vallen ook al het geld (contant en op rekeningen), de pensioenregelingen en alle verzekeringen in de gemeenschappelijke boedel. Als deze niet zo verdeeld worden dat ze aan de juiste betrokkenen toekomen, geeft dit grote kans op meer narigheid in de toekomst. Een bemiddelaar doet er dus goed aan dit duidelijk aan de betrokkenen uit te leggen en de mensen met klem te adviseren de boedel met emotionele waarde zo zorgvuldig mogelijk door te nemen. Ook al is er sprake van een conflictscheiding en gunnen ex-partners elkaar niet veel meer, dan nog is het dringende advies: *vertraag en frustreer niet onnodig deze boedelscheiding!* Het kost beide ex-partners veel energie, geld en een lang slepend proces, waar niemand mee gebaad is en waarin er alleen maar verliezers zijn.

Het is zinvol om te weten dat er bij een echtscheiding sprake is van een crisisgevoel. Dat gevoel kan soms wel jaren duren, voordat het in heftigheid afneemt. Vrijwel niemand ontkomt aan dit crisisgevoel en de daarbij behorende crisisreacties. Vooral de eerste tijd kunnen heftige emoties overheersen, als het gaat om de verdeling van vertrouwde en geliefde bezittingen. Deze crisisgevoelens maken het vaak niet eenvoudiger om goede en weloverwogen beslissingen te nemen bij een boedelscheiding, zeker niet als het gaat om bezittingen met een emotionele waarde. Een goed advies van een bemiddelaar of mediator is dan ook noodzakelijk. Een goed advies is bijvoorbeeld het volgende:

1. Loop ieder met een blocnote het hele huis door. Noteer alles wat je ziet, alles wat jullie bezitten, ongeacht de vraag of je het wel of niet wilt hebben, ongeacht ook de waarde ervan. Zelfs als het geen cent waard is, schrijf het toch op. Probeer niets over het hoofd te zien. Dingen die niets waard lijken, kunnen heel belangrijk zijn.
2. Als alles genoteerd is, zet dan een kruisje bij de dingen die je hebben wilt, een ander teken bij de dingen waarvan je vindt dat de ander die hebben moet of mag en een derde teken bij de dingen die je niets kunnen schelen. Leg vervolgens de blocnotes naast elkaar. Registreer waar je het mee eens bent, streep deze zaken af, en ga na waar je het niet mee eens bent. Daar praten we dan verder over (Gillavry).

Een belangrijke vraag die gesteld zal gaan worden wanneer men bezig moet gaan met de boedelverdeling, is de vraag hoe men getrouwd is. Is men in gemeenschap van goederen getrouwd of op huwelijkse voorwaarden? Als men in gemeenschap van goederen is getrouwd dan is de helft van de bezittingen van de ex-partner. Wanneer er onder huwelijkse voorwaarden getrouwd is dan moet er bij de verdeling bezittingen die in de huwelijkse voorwaarden zijn genoemd, buiten de verdeling laten.

Juridische scheiding:

Een aspect van het hele scheidingstraject is de juridische scheiding. Dit is de procedure die het zakelijk afwikkelen van de gemeenschappelijke bezittingen en de alimentatie regelt. Ook de afspraken over de zorgregeling voor de kinderen vallen onder de juridische scheiding. Het traject eindigt met een echtscheidingsbeschikking van de advocaat.

De advocaat gaat dan met de beschikking van die uitspraak naar de gemeente waar het huwelijk gesloten is. Hij vraagt de ambtenaar van de burgerlijke stand de echtscheidingsbeschikking in te schrijven in de registers van de burgerlijke stand. De datum van de inschrijving is de datum waarop het huwelijk is ontbonden.

Het juridische traject kan verdeeld worden in verschillende routes:

1. De weg van het eenzijdige verzoek, met of zonder een referteverklaring. Als één van beiden alles wel goed vindt, maar niet betrokken is, of zich niet wil inspannen, zich schaamt vanwege drankmisbruik, of met grote schulden verdwenen is, wordt er door één advocaat een verzoekschrift opgesteld. De andere partij refereert zich hieraan middels een referteverklaring, of voert geen verweer.

2. De weg van de mediation. De ex-partners zijn het grotendeels eens en met een onafhankelijke familierechtadvocaat/mediator (bemiddelaar) probeer je in overleg tot een oplossing te komen.
3. De weg van overleg. Een zogenoemde “overlegscheiding”. Allebei ondersteund door een advocaat en eventueel nog door andere professionals als bijvoorbeeld accountants of fiscalisten.
4. De “zwarte weg”, ook wel bekend als de “vechtscheiding”. Men heeft een eigen advocaat ter beschikking. Daarna volgen er een of meerdere zittingen bij de rechtbank. De uitkomst zal afhangen van dom geluk, net als het winnen van de loterij (Langedijk, 2014).

Het beste advies wat een mediator of advocaat kan geven is: Doe alles, maar dan ook echt alles wat je kunt om uit een vechtscheiding situatie te blijven en zorg dat je niet bij de rechtbank terecht komt. Mensen komen er doorgaans slechter en beschadigder uit, dan zij erin gingen. Ook kost het betrokkenen veel tijd en energie om dit maandenlange proces voor te bereiden. Als het om de kinderen gaat, dan zal de advocaat van de tegenpartij bewijs zoeken waaruit blijkt dat één van de ouders geen geschikte ouder is. De scheidende ouders zouden er goed aan doen om het juridische gedoe te voorkomen. Men kan veel beter, sneller en goedkoper de zaak afhandelen buiten de rechtszaal. Als het wel tot een rechtszaak gekomen is, zal de rechter proberen aan te dringen om nog eens in gesprek te gaan met een mediator en dat is terecht. Want 40% van de door de rechter doorverwezen mediations slaagt wel. (Langedijk, 2014) Dit percentage zou veel hoger kunnen liggen als de verhoudingen in het jaar voor de zitting niet zo dramatisch verslechterd waren. Alleen in extreme gevallen kan het zinvol zijn een juridische weg te gaan bewandelen. Als er sprake is van lichamelijke of geestelijke mishandeling, als de kinderen gevaar lopen of als er geen omgangsregeling bespreekbaar is. En als er geen enkele medewerking is bij een eerlijke verdeling van de goederen en je alles dreigt kwijt te raken wat er samen is opgebouwd.

Uiteindelijk betreft een juridische scheiding niet meer dan een verdeling van de bezittingen, de kinderen en de alimentatie. En als er sprake is van gevaar betreft het ook nog de veiligheid van de partijen. Daarom gaan mensen naar de advocaten, geven duizenden euro's uit voor een papiertje met afspraken over veiligheid, kinderen, geld en goederen. Misschien hoopt men dat de rechter de problemen gaat oplossen, maar dat is helemaal niet zeker. Als men frustratie en teleurstelling wilt voorkomen, is het belangrijk dat men niet teveel verwacht van de echtscheiding. Heel veel mensen kijken achteraf terug op een juridische procedure en zeggen *dat als zij alles van tevoren hadden geweten het conflict op een andere wijze zouden hebben opgelost*. De procedures waren financieel en emotioneel slopend.

Tenslotte:

Vanuit de Bijbel wordt ook nog iets gezegd over rechtszaken in christelijke kring. Dit willen we graag als volgt beschrijven: Paulus roept de gemeente van Korinthe ertoe op om niet naar de wereldlijke rechter te gaan. Hij vindt dat de gemeente dat onderling moet kunnen oplossen. Het argument dat Paulus hiervoor gebruikt kunnen we lezen in 1 Korinthe 6: 3, hij zegt daar: *“Weet u niet dat wij (de gelovigen) de engelen zullen oordelen? Hoeveel te meer dan de alledaagse dingen?”* Als er al sprake is van een rechtszaak tussen broeders en zusters, dan kunnen we al spreken van een verlies, ten opzichte van de gemeente (1 Korinthe 6: 7). *Waarom lijdt u niet liever onrecht? Waarom laat u zich niet liever benadelen? Laat daarom die gezindheid in u zijn die ook in Christus Jezus was. Die, hoewel Hij in de gestalte van God was, het niet als roof beschouwd heeft aan God gelijk te zijn, maar Zichzelf ontledigd heeft.... (Filipp.2: 5).* Natuurlijk moet een echtscheiding op een goede en formele wijze ontbonden worden. Maar als het gaat om het materiële, de boedel, dan is het advies van een ervaringsdeskundige (Wills Langedijk) en ook de Bijbel: stel u welwillend op en doe alles, maar dan ook alles om de zaak

niet bij de rechtbank te laten eindigen. Met deze twee getuigen hebben we een stevig advies opzak.

Hoofdstuk 4. Het onderzoek

De complexiteit van geheimhoudingsplicht rondom (v)chtscheiding maakt dit tot een moeilijk bereikbare groep.

Onderzoek hoeft niet altijd bij grote aantallen onderzoeksobjecten plaats te vinden. In een aantal gevallen is dit niet haalbaar en of nodig. Dit omdat deze mensen uit beeld raken voor de gemeente of deze mensen het moeilijk vinden om alsnog over deze situatie te spreken. Bij een casus kwaliteit onderzoek draait het erom de menselijke kant van het verhaal te onderzoeken. Daarbij maken we gebruik van data vanuit een pastoraal interview met pastors en mensen die persoonlijk een echtscheidingsperiode hebben mee gemaakt. Via gesprekken willen we informatie verzamelen over welke rol de pastor heeft gespeeld tijdens de vchtscheiding periode van de pastoranten.

Wij verwachten een viertal christelijk personen (mannen en/of vrouwen) te spreken met eigen praktijk ervaring, welke persoonlijk een vchtscheiding hebben ondervonden. Daarnaast een drietal pastors welke te maken hebben gehad met vchtscheiding binnen hun eigen gemeente.

We kiezen voor een topic gestuurde interview, hierin liggen de concrete vragen vast maar de volgorde niet, die is afhankelijk van het gespreksverloop. Die als leidraad dient van onderwerpen die tijdens het gesprek aan de orde worden gesteld. We vragen aan de vijftal personen of we het gesprek mogen opnemen om later het gesprek goed te kunnen verwerken. We zullen nadrukkelijk aangeven dat dit anoniem wordt vertaald in de publicatie. We vragen expliciet toestemming hiervoor.

§4.1 Verantwoording gehouden interview onderzoek

Het voornaamste onderscheid tussen de strategie van de Casus kwaliteit onderzoek en de beide andere strategieën (survey en experiment) is het feit dat bij de gevalsstudie de bewijsvoering

plaatsvindt door een verschijnsel te bestuderen binnen zijn natuurlijke situatie (we noemen het ervaringsdeskundigen en pastors) In tegenstelling tot het survey en het experiment.

We benaderen iedereen persoonlijk en apart van elkaar, niet in groepsverband, zodat het verhaal geheel vanuit de ervaring wordt besproken. Deze wordt door de interviewer ook apart beoordeeld (vrij interview met een aantal vaste open vragen, semigestructureerd). Die variabelen worden in de analyse met elkaar in verband gebracht. Door deze werkwijze wordt het te bestuderen verschijnsel als het ware in stukjes gehakt en losgemaakt uit de totaliteit van kenmerken en processen die daarbij meespelen. Anders gezegd; aangezien het een zeer persoonlijk en gevoelig onderwerp is willen we dit in alle Integriteit benaderen. De casus willen we enerzijds intact laten, anderzijds overeenkomsten analyseren vanuit de verschillende casussen.

Het onderzoeksontwerp is de centrale schakel tussen de probleemstelling en de waarneming. Dit roept een aantal kritische vragen op:

1. Past het onderzoeksontwerp op de probleemstelling?

Ja, de waarneming is er vanuit de praktijk en aantoonbaar via advocatenkantoor.

2. Past het ontwerp ook op de te onderzoeken werkelijkheid?

Ja, het onderwerp is actueel en de interviews zijn haalbaar. We zijn ons ervan bewust zoals hierboven beschreven dat deze mensen moeilijk spreken over deze periode, of uit beeld zijn geraakt.

3. Is het onderzoek praktisch uitvoerbaar in termen van beschikbaarheid van de technieken die in het ontwerp worden verondersteld, van de middelen.

De Pastorale vaardigheden welke we hebben verworven in onze opleiding is een prima fundament om dit gesprek aan te gaan. De rol is zeer belangrijk welke we vervullen. We gaan als pastor niet begeleiden, maar juist luisteren en bevragen.

Als onderzoeker moeten we niet alleen oog hebben voor de buitengelegen omstandigheden (mensen die vechtscheiding hebben meegemaakt) in de situatie, maar ook expliciet rekening houden met die invloeden die door ons zelf als onderzoeker op de resultaten worden uitgeoefend. Hierbij zijn in een kwalitatief onderzoek met name twee processen van belang:

1. Het *control* effect, dat wil zeggen dat de mogelijkheid er is dat wij als onderzoekers door ons eigen aanwezigheid sturend kunnen zijn in het gesprek. Hiervan zijn we ons bewust en daarom willen we, voor zover mogelijk in tweetallen de gesprekken houden; een onderzoeker en een data verzamelaar. De data kan dan gecontroleerd worden door de onderzoeker, en de onderzoeker kan de data controleren, doel is interpretatiemogelijkheden ter discussie te brengen

2. Het *biased viewpoint* effect, dat wil zeggen dat er van de kant van de onderzoeker sprake is van een selectieve perceptie of interpretatie als gevolg van bijvoorbeeld beperkte waarnemingsmogelijkheden. Tot de laatste gesprekken is het van belang de focus zo objectief mogelijk te houden om de data te verzamelen. Beiden zijn hierin verantwoordelijk en we moeten zo transparant mogelijk te werk gaan, maar de anonimiteit van de persoon waarborgen.

Als het onderzoek is uitgevoerd is het van belang de stappen in de verzameling van de resultaten en het gebruik daarvan, in de uiteindelijke conclusies te controleren. Iedereen moet als het ware over onze schouder naar al onze onderzoeken kunnen meekijken. Hiervoor is het volgende nodig:

In de Bijlage 0.02 is de documentatie in drie delen namelijk:

1. een nauwgezette documentatie van het verzamelde materiaal interviews in de bijlage anoniem
2. een verantwoording van de gehanteerde data verzameling procedures in het licht van de probleemstelling
3. een expliciete rechtvaardiging van de vertaling daarvan in de uiteindelijke conclusies van het onderzoek

§4.2 Analyse en literatuur samenvatting

Wanneer speelde de (v)chtscheiding periode af?

2004 -2013

Hoe was de kerkelijke betrokkenheid voor deze (v)chtscheiding)periode ?

In alle casussen uit ons onderzoek zijn de huwelijke kerkelijk ingezegend, waarbij de kerkelijke betrokkenheid actief werd omschreven.

Is er binnen de ondervraagde gemeente een beleid rondom (v)chtscheiding situaties?

Er is geen beleid maar wel aandacht voor het thema. vanuit onze interview met de predikanten is in alle gevallen geen beleid rondom (v)chtscheiding situatie.

In sommige gevallen is er wel aandacht voor huwelijk problematiek binnen de gemeente.

>>>>>>>

Ervaringdeskundige: vraag 3

Hoe wilt u deze kerkelijke betrokkenheid van u toentertijd beschrijven?

- zondagse bijeenkomsten werd in de meeste gevallen trouw bezocht, hierdoor zijn de casussen een onderdeel van de kerkelijke gemeente.

Predikanten: vraag 3

Hoe was de betrokkenheid/relatie tussen u en het stel wat in een (v)chtscheiding situatie was beland?

In de meeste gevallen gaat het om trouwe gemeenteleden welke pastorale begeleiding nodig hebben, en in sommige gevallen pastorale zorg bieden aan hen die van buiten hun gemeente zijn. De relatie tussen de pastor en de betrokkenen wordt omschreven als moeizaam, gespannen, stroef en geladen. Oorzaak kan zijn dat de pastor pas later in het proces betrokken worden.

Literatuur: na aanleiding van vraag 3

Samenvatting vanuit literatuur studie.

In de literatuur die wij gelezen hebben wordt niet heel specifiek gesproken over de kerkelijke betrokkenheid van de gescheiden partners. Maar tussen de regels door kunnen we wel opmaken dat de betrokkenheid van de gescheiden partners op hun gemeente onder druk komt te staan. In de kerk is een bepaalde verlegenheid om op adequate wijze om te gaan met een (v)chtscheidingssituatie. Een echtscheiding leidt voor betrokkenen meestal tot verminderde deelname aan het gemeentelven. Er is meestal meer aandacht nodig voor allerlei huishoudelijke taken, die nu alleen gedaan moeten worden. Een heel andere oorzaak voor verminderde participatie aan het gemeente leven is de schaamte die met de (v)chtscheiding gepaard kan gaan. Schaamte naar God en de kerkelijke gemeente omdat de beloofde huwelijkstrouw niet is waargemaakt.

Ervaringdeskundige: vraag 4

Welke rol had de kerk/pastor/in deze (v)chtscheiding periode voor u?

Vanuit het onderzoek blijkt dat de rol van de pastor zeer beperkt was tot in sommige gevallen teleurstellend. Als er contact was, was de beperking niet altijd als negatief ervaren. De rol van de pastor blijkt ook een verwijzende rol te vervullen, waardoor het pastorale contact lijkt af te nemen. De nazorg fase was het allermeeest teleurstellend ervaren. (rouwverwerking)

Predikanten: vraag 4.

Welke rol/verwachting had u in deze (v)chtscheiding situatie ?

begeleiding, objectieve luisterhouding word meerdere malen genoemd en als rol ervaren. Betrokkenheid wil de pastor graag houden met de betrokkenen, Door het aanspreken op de zondige levensstijl wordt het pastoraat verstoord en hierdoor wordt de begeleiding moeizamer. Hier ervaart de pastor de spanning tussen pastoraal empathisch betrokken willen zijn en zijn roeping tot dienaar van het woord.

Literatuur: na aanleiding van vraag 4

Samenvatting vanuit literatuur studie.

De stap naar de pastor is nog niet zomaar genomen rondom (v)chtscheiding, allerlei bezwaren zijn daarvoor op te noemen. Elke keer was er toch de hoop dat het misschien in de toekomst beter zou gaan en daarom werd gewacht met de pastor te bellen of bij een huwelijkstherapeut aan te kloppen. En als het niet meer binnenshuis te houden is, dan is het meestal te laat om de kloof nog te overbruggen. De kerk is eigenlijk altijd uit op verzoening en probeert te redden wat er nog te redden valt en heeft vaak niet goed door welke weg al reeds is afgelegd. In veel gevallen wordt er door de kerk partij gekozen voor de partner met de minste schuld en daardoor is van objectiviteit geen sprake meer. Er bestaat in veel gevallen een kloof tussen de belevingswereld en behoeften van de betrokken echtparen en hun kinderen enerzijds en wat de kerk kan of wil bieden anderzijds. Er wordt veel eenzaamheid ervaren of een gevoel van alleen te staan. Kort samengevat de rol van de pastor is veelal beperkt en niet op maat.

Ervaringdeskundige: vraag 5

Welke fases zijn er volgens u, tussen ruzie in huwelijk tot (v)chtscheiding?

Uit onderzoek blijkt dat het bij alle casussen het een geleidelijk proces is, waarin bepaalde fases zijn waar te nemen. Hierin staat stipt op een verstoring van de communicatie, hierdoor ontstaat verwijdering en vervreemding van elkaar.

Predikanten: vraag 5.

Welke fases zijn er volgens u, tussen ruzie in huwelijk tot (v)chtscheiding?

De pastor beaamt dat er zeker fases zijn van ruzie tot (v)chtscheiding, maar kunnen dit vaak moeilijk onderscheiden ook omdat ze ervaren te laat betrokken te worden in het proces. Zijn voorzichtig om over fases te spreken omdat dit per situatie kan verschillen.

Literatuur: na aanleiding van vraag 5

Samenvatting vanuit literatuur studie.

Het kan zomaar gebeuren, dat een huwelijksrelatie onderdruk komt te staan. Een scheiding komt zelden zo maar opeens. Daar gaat (bijna) altijd een langer durend proces van verwijdering, verkillen en verstilling aan vooraf, met een emotionele kloof als gevolg. Het is een proces dat klein begint en uit kan groeien tot een emotioneel juridisch gevecht. De door ons gelezen literatuur onderscheid tenminste drie hoofdfasen in het totale proces van een huwelijks crisis naar een (v)chtscheiding, waarin ook kinderen betrokken kunnen zijn. Dit proces begint dan ook meestal in een huwelijk waarin er aanvankelijk van een goede start gesproken kan worden. Weldenkende mensen die te goeder trouw aan een relatie zijn begonnen en ook samen kinderen hebben gekregen. De volgende fases zijn te benoemen, die niet altijd even lang zullen duren:

- 1. De waarschuwingfase: als er langdurig geen goede communicatie meer is en partners niet consequent investeren in hun huwelijk.*
- 2. De alarmfase: De ontwikkelingen gaan door en verhevigen zich, er is nauwelijks nog sprake van communicatie, beide partners leven langs elkaar heen en hebben veel ruzie over de kleinste dingen. De vraag komt boven: passen wij wel bij elkaar? In deze fase is er nog een weg terug. Grijp alle middelen en mogelijkheden aan om opnieuw te beginnen.*

3. *De noodtoestand: In deze fase is er geen weg meer terug. Ruzies worden niet meer bijgelegd en mensen gaan uit elkaar, de relatie houdt op te bestaan. Beide partners staan nu voor eigen belangen. Er wordt toegewerkt naar de dag waarop de scheiding een feit zal zijn, al dan niet met mediators, advocaten en de rechter.*

Ervaringdeskundige: vraag 6

Welke rol/taak zou de kerk/pastor kunnen/moeten hebben volgens u in (v)chtscheiding situaties?

Wanneer we onze interviews analyseren komt naar voren dat de voorbereiding op het huwelijk als een pre wordt gezien, de meeste onderstrepen geen luchtige bijeenkomst maar een actieve voorbereiding op het huwelijk. Wanneer het proces van de scheiding start is er behoefte aan aandacht en begeleiding waarin veroordeling de communicatie met de pastor negatief beïnvloed. Een intensieve luisterhouding is in de gehele fase essentieel.

Wat men onderstreept is de individuele nazorg, hierin is behoefte aan persoonlijke concrete aspecten binnen de kerk te bespreken denk hierbij aan: onbesproken moeite, niet uitgesproken gedachten en niet geuite gevoelens,

Predikanten: vraag 6.

Welke rol kan de pastor hebben bij huwelijks counseling?

Antwoorden zijn wisselt, de ene predikant is er terughoudend in en verwijst door naar huwelijks therapeuten, waarbij de andere predikant pleit voor een intensieve en actieve rol om negatieve ontwikkelingen binnen de relatie bespreekbaar te maken. Predikanten hebben weinig pastorale tijd over om een actieve begeleidende rol te kunnen bieden, en worden in veel gevallen te laat betrokken in de (v)chtscheiding situaties.

Literatuur: na aanleiding van vraag 6.

Samenvatting vanuit literatuur studie.

Vanuit de literatuurstudie komt naar voren dat het voornamelijk draait om een goede vertrouwensrelatie tussen de pastor/predikant en zijn gemeenteleden, wanneer deze relatie goed is zullen echtparen de pastor eerder in vertrouwen nemen als er pastorale hulp nodig is binnen hun relatie. Uit de literatuur blijkt dat mensen uiterst traag zijn om over hun huwelijksproblemen te gaan spreken, wanneer een geen of weinig betrokkenheid is tussen pastor en gemeenteleden. (Vergunst, 2012). Waardoor vaak de pastor in midden in het proces komt wanneer de keus tot echtscheiding eigenlijk al is gemaakt. Er zullen andere prioriteiten in het pastoraat gesteld moeten worden. Er zal beleid moeten komen dat afgestemd is op deze veranderde focus van pastoraat. Het pastoraat vraagt inzicht in relatiepatronen en communicatieprocessen waarin mensen verstrikt kunnen raken

Ervaringdeskundige: vraag 7

Welk rol kan de pastor hebben voor de betrokken kinderen bij een vchtscheiding?

De zorg voor de kinderen wordt als waardevol aanschouwd. In de meeste casussen gebeurt het niet, maar wanneer het gebeurt wordt het als zeer positief ervaren.

De kinderen zijn ten alle tijden de verliezende partij, die verdienen de meeste pastorale zorg maar krijgen de minste pastorale aandacht. Door de minimale aandacht van de pastor bestaat de kans dat de band met de kerk geleidelijk wordt verbroken.

Predikanten: vraag 7

Welk rol kan de pastor kunnen hebben voor de betrokken kinderen bij een vchtscheiding?

Predikanten geven aan dat het van groot belang is om pastoraat te verlenen aan de betrokken

kinderen, waarvan een deel aangeeft deze kinderen door te verwijzen naar het jeugdpastoraat of jeugdgroep. Enkel de vorm verschilt van elkaar betrokkenheid van de kinderen bij de problemen rondom echtscheiding of juist het ontzien van deze problemen daar wordt verschillend over gedacht.

Literatuur: na aanleiding van vraag 7

Samenvatting vanuit literatuur studie.

Het is van groot belang om te zien dat het vertrek van een man of vrouw niet alleen voor de wederhelft maar ook voor de kinderen een diepingrijpende zaak is. Er is wel een wezenlijk onderscheid: de relatie tussen man en vrouw wordt definitief verbroken, die met de kinderen wordt in zekere mate in stand gehouden. Dit is heel ingewikkeld voor zowel de ouders als de kinderen. (Dommelen, 2010)

Ouders hebben in scheidingssituaties de handen vol aan zichzelf. De kinderen zijn vaak de stille getuigen van de ruzies en de verzieking van de relatie tussen hun vader en moeder. Ze voelen zich machteloos en – vreemd genoeg – vaak schuldig.

Het kind moet emotioneel beschermd worden. Vaak staat het kind tussen twee ouders in tijdens en na een echtscheiding. Dit scheurt het kind emotioneel uit elkaar. Wat nodig is, is dat het kind ervan verzekerd wordt dat, ondanks de problemen van Papa en Mama, ze allebei veel van het kind houden (Vriesse, 2011). Die liefde moet dan ook praktisch uitgedrukt kunnen worden in een goede omgangsregeling met de kinderen.

Als één van de partners alleen achterblijft met de kinderen dan is dat een zware positie. Een echtscheiding grijpt diep in en de gevolgen zijn ontzettend. Door voortdurend zelfbeklag raken de ouders mogelijk in een cirkel van egocentrisme gevangen. De boodschap die de ouder daardoor uitstraalt is: “Er is geen hoop meer”. Hiermee wordt de bodem uit de hoop van het kind geslagen en wordt voorbijgegaan aan de nood van het kind. Zodoende verliest het kind beide ouders. De ene is fysiek niet meer aanwezig, de ander emotioneel niet.

Ervaringsdeskundige: vraag 8

Welke rol kan de pastor hebben voor het geestelijk welzijn in deze echtscheidingsperiode?

Als we over geestelijk welzijn praten komt de worsteling met schuldgevoelens voornamelijk aan de orde. Individuele begeleiding is van belang om opnieuw te leren bidden, eigen keuzes te maken, en de eenzaamheid te verwoorden. De geestelijke begeleiding kan ook bestaan dat er ruimte is voor theologische vragen en morele spanningen te bespreken, met het oog op de toekomst en eventuele toekomstige relaties.

Predikanten: vraag 8

Welke rol kan de pastor hebben voor het geestelijk welzijn in deze echtscheiding periode?

De geestelijke begeleiding wordt als belangrijk gezien, maar hoe men daarmee omgaat is verschillend, de een verwijst eerder door naar professionele huwelijk therapieën dan de ander. Hierin willen de pastors een objectieve luisterhouding bieden, maar sturen richting verzoening tussen betrokkenen.

Literatuur: na aanleiding van vraag 8

Samenvatting vanuit literatuur studie.

Christenen hebben door hun moraal te maken met gevoelens van schuld over het verbreken van de trouwbelofte en ervaren onmacht en schaamte. Hier ligt ook een extra dimensie. Het schuldgevoel is er tegenover die ander, de kinderen, de familie, maar niet minder tegenover God. Er kan daarnaast ook geestelijke nood zijn als iemand veel gebeden heeft, maar God niet leek te

luisteren(Veefkind, 2015). Of wanneer men zich afvraagt hoe God nu naar hem of haar kijkt sinds de echtscheiding. Het gevoel van eigenwaarde wankelt.

Pastoraat rond een echtscheiding zou in deze behoefte kunnen voorzien. Er zijn zelfs geluiden te horen in de literatuur dat er gezocht moet worden naar pastorale voorstellen rond thema biecht (Vergunst, 2012). Pastoraat als een manier, een plaats waar mensen in nood hun schuldgevoel kunnen uitspreken en belijden. Het kan in sommige gevallen bevrijdend werken, en een proces van genezing bevorderen bij diep ingeslagen wonden aan de ziel en het zelfbeeld. Veel huwelijksproblematiek hangt nauw samen met persoonlijkheidsproblematiek (Vergunst, 2012). Wie met zijn schuldgevoelens alleen achterblijft, gaat een onbegrepen eenzame weg en is ten diepste eenzaam.

Ervaringdeskundige: vraag 9

Welke rol kan de pastor kunnen hebben bij de financiële gevolgen rondom vechtscheiding?

Het is in onze casussen voornamelijk een adviserende en of doorverwijzende rol van de pastor.

Predikanten: Vraag 9

Welke rol kan de pastor hebben bij de financiële gevolgen rondom vechtscheiding?

Geen enkele betrokkenheid hooguit doorverwijzen naar diaconie of andere hulpinstanties.

Literatuur: na aanleiding van vraag 9

Samenvatting vanuit literatuur studie.

Wanneer de scheiding een feit is, is een belangrijk onderdeel de verdeling van de bezittingen. Veel bezittingen hebben een emotionele waarde en dat maakt een eerlijke verdeling vaak erg ingewikkeld. Het wordt helemaal moeilijk als beide partijen recht tegenover elkaar komen te staan en de gunfactor is geheel verdwenen. Het is zinvol om te weten dat er bij een echtscheiding sprake is van een crisisgevoel. Dat gevoel kan soms wel jaren duren, voordat het in heftigheid afneemt. Vrijwel niemand ontkomt aan dit crisisgevoel en de daarbij behorende crisisreacties. Vooral de eerste tijd kunnen heftige emoties overheersen, als het gaat om de verdeling van vertrouwde en geliefde bezittingen. Deze crisisgevoelens maken het vaak niet eenvoudiger om goede en weloverwogen beslissingen te nemen bij een boedelscheiding, zeker niet als het gaat om bezittingen met een emotionele waarde, een goede begeleiding is hiervoor noodzakelijk.

Ervaringdeskundige: vraag 10

Welke rol kan de pastor kunnen hebben voor de omgeving van de ex-partners?

(ouders/grootouders, vrienden, familie, schoolgemeenschap)

De rol van de pastor kan van grote waarde zijn voor de omgeving maar de pastorale hulp blijkt uit ons onderzoek minimaal te zijn.

Predikanten: vraag 10.

Welke rol kan de pastor kunnen hebben voor de omgeving van de ex-partners?

(ouders/grootouders, vrienden, familie, schoolgemeenschap)

De rol voor de omgeving is pastoraal gezien is minimaal.

Literatuur: na aanleiding van vraag 10

Samenvatting vanuit literatuur studie.

De gevolgen van een (v)chtscheiding strekken bovendien verder dan enkel direct betrokkenen. Ook naaste familieleden zoals: Grootouders, vrienden, broers en zussen, maar ook leden uit de kerkelijke gemeente zijn er hoe dan ook bij betrokken. In een (v)chtscheidingssituatie komt er een omgangsregeling in betrekking tot de kinderen. Grootouders zijn het dichtst bij een

(v)echtscheiding van hun kinderen betrokken. Vanuit een 'bloedband', aldus Maria Vermeulen van Timon, een christelijke organisatie die zich richt op zorg voor jongeren en jongvolwassenen en hun gezin¹. In een omgangsregeling wordt geen rekening gehouden met het verdriet van grootouders. Wat betekent dit meestal dat grootouders hun kleinkinderen nauwelijks meer kunnen ontmoeten.

Omschrijf uw kerkelijke betrokkenheid om dit moment?

In de meeste gevallen blijkt dat er een wisseling van kerkelijke gemeente plaats vindt. De betrokkenheid bij huidige gemeente verminderd van beide kanten hierdoor ontstaat er verwijdering met als gevolg de keuze voor een andere kerkelijke gemeente.

Hoofdstuk 5:

§5.1 Conclusie

Conclusie van vraag 3

betrokkenheid van gemeenteleden voor de (v)echtscheiding periode :

De kerkelijke betrokkenheid wordt vanuit het onderzoek als actief omschreven. Tijdens en na de (v)echtscheiding komt de betrokkenheid onder druk te staan vanuit beide kanten (gemeente, pastor en de betreffend lid)

>>>>>>>

Conclusie van vraag 4

Welke verwachting is er rondom het pastoraat tijdens /na (v)echtscheiding.

De verwachting van het pastoraat blijkt in de praktijk hoog te liggen, na enig doorvragen. rondom het thema (v)echtscheiding en de verwachting van het pastorale traject is vaak ook niet helder. De ervaringsdeskundige zijn teleurgesteld in het pastoraat vaak omdat het te beperkt blijkt, huwelijks counseling/crisis pastoraat/nazorg te zijn en de pastors geven aan dat de begeleiding meestal moeizaam verloopt omdat het veel maatwerk vereist. Dit omdat er niet aan de verwachting kan worden voldaan ontstaat er een kloof de kloof tussen belevingswereld en behoefte is te groot geworden.

>>>>>>>

Conclusie van vraag 5

Zijn er fases aan te wijzen tussen relatie en (v)echtscheiding volgens ons onderzoek?

Ja, fases zijn wel herkenbaar vanuit ons onderzoek maar zijn vaak moeilijk exact aan te wijzen omdat het vaak een geleidelijk proces is, en elk proces verschilt van elkaar. Meestal kan achteraf wel een fase aanduiding plaatsvinden, wanneer men er midden in worden deze fases niet geconstateerd. De drie herkenbare fases zijn; 1. de waarschuwingfase, 2. de alarmfase en 3. de noodtoestand.

>>>>>>>

Conclusie van vraag 6

Wat zou de optimale rol zijn van de pastor tijdens/ na een (v)echtscheiding situatie?

Vanuit onderzoek blijkt dat de ervaringsdeskundige unaniem een voorbereiding vanuit de kerk op het huwelijk hebben gemist of het minimaal vonden, hierin ligt een groeipunt voor de kerk. Actieve begeleiding en aandacht, boven aan staat de communicatie naar elkaar en communicatie naar buiten toe. Wanneer er een (v)echtscheiding plaats vindt wil men graag een luisterend niet veroordelend oor zien van de pastor met daarbij een intensieve nazorg traject. De pastor is terughoudend en wijst hierin graag door naar een relatietherapeut. De actieve rol van de pastor is

moeilijk vorm te geven op een passende manier. De literatuur speelt juist in op de vertrouwensrelatie. Hier staan drie partijen met verschillende verwachtingen en uitgangspunten hierdoor ontstaat ruis. Vraag en aanbod raken elkaar niet en langzaam kan de kloof ontstaan. Waardoor de literatuur weinig toerusting kan bieden omdat de pastor de vertrouwensband wegens tijdgebrek niet kan onderhouden. Alle drie de partijen spreken langs elkaar in plaats van met elkaar. Hierin is beleid voering een pre.

>>>>>>>>

Conclusie van vraag 7

Welke rol kan en heeft de pastor voor de kinderen die betrokken zijn bij en (v)chtscheiding?

De aandacht voor de kinderen is zeer belangrijk volgens ons onderzoek, alleen zien we dat er hierin tekort wordt geschoten. Seculiere hulpverlening heeft en geeft veel meer aandacht aan de kinderen in en na een (v)chtscheiding periode dan in het huidige pastoraat. Hierin heeft de pastor een belangrijke taak nog te vervullen.

>>>>>>>>

Conclusie van vraag 8

Welke rol kan de pastor hebben voor het geestelijk welzijn tijdens en na de (v)chtscheiding periode?

Interessant is om waar te nemen dat de ervaringdeskundige graag essentiële vragen willen bespreken met de pastor. Waar dat de pastor juist meer stuurt op directe antwoorden en op door verwijzingen naar derde. De bestudeerde literatuur geeft aan dat de vragen van de ervaringsdeskundige terecht zijn en er een zorgvuldige manier moet zijn om deze vragen te bespreken, niet zozeer moet er een antwoord komen maar juist ruimte om ze uit te spreken.

>>>>>>>>

Conclusie van vraag 9

Welke rol kan de pastor hebben met betrekking de financiële afhandeling rondom een (v)chtscheiding.

Uit ons onderzoek blijkt dat de pastors en ervaringdeskundige hiermee weinig te maken hebben, antwoorden komen overeen tussen beide partijen. Vanuit literatuur kan men leren dat het crisis gevoel een lastig aspect kan zijn, en dat communicatie van groot belang is ook rond deze thematiek.

>>>>>>>>

Conclusie van vraag 10

Welke rol kan de pastor hebben voor de (in)directe omgeving van de ex-partners?

De rol van de pastor voor de omgeving is nu minimaal, maar de ervaringdeskundige geven aan dit als zeer waardevol te aanschouwen wanneer dit gebeurt. Juist de omgeving heeft deze pastorale aandacht nodig om de ervaringsdeskundige te kunnen ondersteunen in deze moeilijke periode.

>>>>>>>>

§5.2 Beantwoording hoofdvraag:

Welke rol zou je als Pastor kunnen hebben rondom het proces van (v)chtscheiding in christelijke kring anno 2016

“De rol van de pastor zou een preventieve rol kunnen zijn, waarin gevoelend worden gekanaliseerd en een begeleiding op maat wordt geboden, in een verbrede pastorale context.”

De preventieve rol:

Bij huwelijksontwrichting ontstaan vaak twee verhalen, die heel verschillend zijn. Er is dan vaak sprake van verblinding, men is te gefocust op eigen behoeften en belangen. Er is een wig gedreven in de eenheid en het wij gevoel. Er wordt niet meer consequent geïnvesteerd in het huwelijk. Huwelijkscounseling en goede communicatie is op dit punt essentieel. Mannen reageren nu eenmaal anders dan vrouwen. Relatieproblemen zijn de belangrijkste oorzaak van stress in de westerse wereld, we moeten dit zien te voorkomen. Communiceren moet men leren. Inzichten in de hechtingstheorie en bijbehorende interactiecirkels kunnen veel inzicht geven. De pastor zou hier een mogelijke rol in kunnen spelen relatietherapeut of verzoener.

Veranderde verdeling pastorale taken:

Predikanten hebben vaak teveel taken om een goede vertrouwensrelatie met gemeenteleden te onderhouden. Juist met het oog op relatieproblemen is daarom een andere verdeling van ouderen pastoraat en huwelijkspastoraat zeer wenselijk. Op deze manier is een pastor mogelijk eerder en langer bij het scheidingsproces betrokken. De pastor kan dan een rol als counselor vervullen.

Kanaliseren gevoelens:

Als christenen in een (v)chtscheiding belanden, gaat dat meestal gepaard met schuld en schaamte gevoelens. Daarnaast kan er sprake zijn van een geestelijke nood of teleurstelling, als iemand bijvoorbeeld veel gebeden heeft, maar God leek niet te luisteren. Ook gevoelens van eigenwaarde kunne uit balans zijn. Een scheiding betekent ook verlies en heeft veel weg van een rouwproces. Gevoelens van eenzaamheid spelen op. De pastor kan in het pastoraat ruimte creëren om gevoelens te uiten, en ruimte voor persoonlijke vragen te maken geven en zo de rol als luisterende priester te vervullen. Ook kan er aan een biechtfunctie gedacht worden waar betrokkenen hun schuld en aandeel kunnen delen.

Pastorale begeleiding :

Als processen niet meer te keren zijn en een huwelijk stuk loopt, dan moeten we verdere escalatie zien te voorkomen. Goede communicatie is dan nodig en partners zullen elkaar tijdens het echtscheidingsproces over en weer iets moeten blijven gunnen. In tijden van (v)chtscheiding situaties is het belangrijk om als pastor geen oordeel en antwoord paraat te hebben, maar juist onbevooroordeeld luisteren, hierin is pastorale maatwerk vereist, omdat de pastorale van beide partijen ver uit elkaar liggen. ontstaat er een kloof de kloof tussen belevingswereld en behoefte. Ons advies is om voor of tijdens het pastorale traject de verwachtingen op elkaar af te stemmen. De kinderen mogen niet ingezet worden in het (v)chtscheidingsproces, voor de pastor ligt hier een aandachtspunt, om de kinderen op gepaste wijze te betrekken in het proces, waarin eerlijk en open over de situatie moet worden gesproken. Er zal een heroriëntering op veranderde levenskoers besproken moeten worden. Hier zou de pastor mogelijk een rol als begeleider in kunnen vervullen. Hierin moet opnieuw gekeken worden na het pastorale na traject mede voor de omgeving (ouders, grootouders, broers en zussen, gemeenteleden, ect.) van betrokkenen.

§5.3 Aanbeveling

Als aanbeveling staan een drietal acties centraal namelijk:

- 1. Uit onze studie blijkt dat de pastor vast loopt tussen de pastorale plicht en het recht doen aan het Woord, oftewel de spanning tussen Bijbelse norm en pastorale praktijk. Is het haalbaar om hierin een tussenpositie in te nemen voor de pastor?**
- 2. Uit onze studie blijkt dat mensen die in een vechtscheiding zijn beland worstelen met de schuldvraag. Deze schuldgevoelens moeten worden uitgesproken om verwerkt te worden. Hierin is de biechtfunctie een mogelijke tastbaar ritueel. Is het mogelijk om deze functie opnieuw te introduceren en of anders in te vullen?**
- 3. Uit onze studie blijkt dat verwachtingen rondom het pastorale traject niet worden afgestemd tussen pastor en betrokkenen, hierin ontstaat er verwijdering puur omdat de communicatie niet goed verloopt. Is er een mogelijkheid om dit proces te ondersteunen?**

Literatuurlijst

- Belder, J. (2010). *Echtscheiding en hertrouwen*.
- Boersema, P. e. (2011). *Onder Spanning*. Utrecht: Uitgeverij Kok.
- Brennan, L. W. (2011). *he Self-Help and Human Potential Movements*. In Wiley.
- Bruggen, J. v. (2004). *Matteus*. Kampen: Kok.
- CBS. (2014). <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37425ned&D1=3-9&D2=0,10,20,30,40,50,58-I&HD=120104-1512&HDR=G1&STB=T>.
- Dekker, G. e. (2009). *Godsdienst en Samenleving*. Kampen: Kok.
- Dommelen, v. e. (2010). *Echtscheiding een onmogelijke werkelijkheid*. Leiden: Groen.
- Douma, J. (1988). *Echtscheiding, ethische bezinning*. Kampen: Kok.
- Encyclo. (GD), b. v. (2016, 03 18). *begrip vechtscheiding*. From www.encyclo.nl/begrip/vechtscheiding.
- Encyclo. (GD), b. v. (2016, 03 18). From www.encyclo.nl: www.encyclo.nl/begrip/vechtscheiding
- EO. (2012). <https://www.eo.nl/magazines/visie/artikel-detail/tot-ze-er-achter-kwamen-dat-ik-gescheiden-was/>.
- EO. (2012). *Quicksan*.
- ericdecorte. (2016, 06 06). *definitie vechtscheiding*. From ericdecorte.be definitie vechtscheiding. Geraadpleegd op 06- Juni 2016 <http://www.ericdecorte.be/blog/vechtscheidingen-resultaten-van-interessant-onderzoek>
- Evangelische Alliantie, e. E. (2012). <http://www.missionenederland.nl/k/n646/news/view/68443/233415/kerkelijke-echtscheidingsrituelen.html>.
- Ganzevoort, R. (1996). *Omgaan met verlies*. Kampen: Kok Voorhoeve.
- Ganzevoort, R. v. (2004). *Zorg voor het verhaal*. In R. v. Visser, *Zorg voor het verhaal*. Nieuwekerk a/d IJssel: Meinema.
- Gillavry, D. M. In D. M. Gillavry, *Echtscheiding en Bemiddeling*.
- Glasl, F. ((1941)). *Friedrich Glasl - google - afbeeldingen*.
- Heitink, G. (1977). *Pastoraat als hulpverlening*. Den Hertog.
- Hoek A, v. K. (2006). *Als getrouwd en verliefd zijn*, (p. 57). Heerenveen.
- Horst Ter, W. (2007). *Over troosten en verdriet*. Kampen: Kok.
- Johnson, S. (2008). *Houd me vast*. In d. S. Johnson.
- Keirse, M. (2008). *Helpen bij verlies en verdriet*. In H. b. verdriet. Tielt.
- Keirse, M. (2008). *Helpen bij verlies en verdriet*. Tielt.
- kidsinbetween. (2016, 06 07). *definitie vechtscheiding*. From www.kidsinbetween.nl/definitie-vechtscheiding.
- Kinderombuds. (2016, 03 31). *definitie vechtscheiding*. From [Kinderombudsmanadviesrapportvechtscheidingen.nl](http://www.Kinderombudsmanadviesrapportvechtscheidingen.nl)

- Land, S. b.-O. (2015, 04 03). Een deugsetische visie op de betekenis van de kerkelijke gemeenschap voor gezinnen die met echtscheiding te maken hebben.
- Langedijk, W. (2014). Beter vechtscheiden. In W. Langedijk, *Meer winnen, minder verliezen* (Vol. blz. 10, p. 96 pagina's).
- Lips, M. (2014). *kidsinbetween.nl*. Opgehaald van scheiding-echtscheiding-of-vechtscheiding: <http://www.kidsinbetween.nl/scheiding-echtscheiding-of-vechtscheiding/>
- Magazine, P. (2015). Juli/Augustus. *Psychologie Magazine* .
- mediator.nl. (2016, 05 18). From mediator.nl/mediation/familie-meditation/echtscheiding.html.
- Meulen, H. v. (2010). *Liefdevol oog en open oor*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Pieters, D. W. (2007). *Wat is de Bijbelse grond van echtscheiding*. Gouda: Om Sions Wil.
- Psychologie. (2015, 07). *Psychologie Magazine nummer 7/8* , blz. 78 .
- Rademaker, T. (2010). Alles wat je hart begeert. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief.
- Rijksoverheid. (2016, 05 18). *onderwerpen/rechtspraak*. From www.rijksoverheid.nl.
- Rothuizen, H. (2015). Opwekking. *Seminar*.
- Van der Meulen, H. D. (2010). *Liefdevol oog en open oor*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- vechtscheiding. (2016, 03 08). From [vechtscheiding. \(GD\) wat is een vechtscheiding :](http://vechtscheiding.nl/wat-is-een-vechtscheiding) www.vechtscheiding.nl/wat-is-een-vechtscheiding
- vechtscheiding, J. d. (2016, 06 06). *familierecht advocaten scheidingsmediators*. From www.verenigingfas.nl
- Veefkind. (2015). *Help ik ben gescheiden*. Hoenderloo: Novapress.
- Velema, W. (1979). *Voor en tegen*. 's Gravenhage: Boekencentrum.
- Vergunst, P. (. (2012). *Toch gescheiden*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Verwaaijen, A. Je kunt altijd opnieuw beginnen.
- Vriesse, D. L. (2011). Verdriet in het huwelijk.
- Werkgroep, E. (2013). *Beleidsnota echtscheiding en hertrouwen*. Voorthuizen: Evangeliegemeente de kandelaar.
- Willi, J. (2004). *De partnerrelatie*. Rotterdam: Ad. Donker uitgeverij.

